

ENDLÖSUNG

KURFÜRSTENSTRASSE 115—116

ICH BIN ZUFRIEDEN

ROEM VOOR DE SS

WOONWAGENS EN KAMPEN

DEPORTATIE EN LIQUIDATIE

GEEN HULP VAN BUITEN

42

Endlösung der Judenfrage — zo noemden de nazi's het. Definitieve oplossing van het jodenprobleem. Die oplossing van dat probleem — welk probleem? — betekende moord, duizendvoudige, miljoenvoudige moord. Sedert de *Machtübernahme* had men de ene maatregel na de andere genomen om de joden het verder leven in Duitsland (en later in de bezette gebieden) onmogelijk te maken. Tienduizenden had men verdreven, het land uitgejaagd, eveneens tienduizenden, vooral in het bezette Polen, vermoord. Maar dat alles had, tot 1941, nog systeem gemist. Zeker, over één ding was men het eens: Duitsland en het door Duitsland beheerste Europa zouden *Judenrein* moeten worden. Maar hoe?

De zomer van 1941 maakte een eind aan alle speculaties. De oorlog met de Sowjetunie en de snelle opmars van de Duitse troepen bracht enkele miljoenen joden in oostelijk Polen en het westen van de Sowjetunie onder Duits bestuur. Elke gedachte aan emigratie was zinloos geworden. De *Auswanderung* ging plaats maken voor *Aussiedlung* — vernietiging. Vernietiging door uithongering, door slavenarbeid, door kogels en door gas, van miljoenen vrouwen, mannen en kinderen, omdat ze jood waren. De pathologische waan-ideeën van Hitler en de zijnen leidden, na jaren van discriminatie en onderdrukking, naar een even ondenkbaar als onafwendbaar einde.

Door Adolf Eichmann en zijn handlangers perfect georganiseerd, rationeel, efficiënt en fabrieksmatig uitgevoerd. Auschwitz werd voor de naoorlogse wereld het symbool van de vernietiging, maar het was slechts één eindstation, een van de vele op de weg die zes miljoen Europese joden gingen, via molestatie, isolatie, concentratie langs *Auffangslager*, *Durchgangslager*, *Sammellager*, *Zwangsarbeitslager* naar de *Vernichtungslager*. Zes miljoen joden en — hoe weinig is er over hun lijdensweg bekend — enige honderduizenden zigeuners.

Hoe deze geschiedenis te beschrijven? Gaat iets als wat daar gebeurde niet zover het menselijke begrips- en bevattingvermogen te boven, dat het 'onbeschrijflijk' een letterlijke betekenis krijgt? Men moet het vrezen. Men kan slechts trachten wat kil 'feitenmateriaal' aan te dragen, te analyseren en te rangschikken en daarmee wat vage contouren te schetsen van wat er in die paar jaar heeft plaatsgevonden. Men kan pogen binnen die contouren wat details aan te brengen — door getuigenissen van tijdgenoten, hartekreten van 'overlevenden', meer niet. Het is gebeurd, de wereld heeft het laten gebeuren; ook die aanklacht mag niet verstommen.

A.H.P.

DE ONTWIKKELING VAN DE
ENDLÖSUNGSGEDACHTE

KURFÜRSTEN STRASSE 115-116

A. J. VAN DER LEEUW

De moord op miljoenen joden, die Hitler be-
raamde en liet uitvoeren, blijft ook vijfen-
twintig jaar na het einde van de Tweede
Wereldoorlog het meest huiveringwekkende
en duistere gebeuren van deze eeuw.

Dat enkele miljoenen Russische krijgsge-
vangenen in Duitse kampen zijn verhongerd
is nauwelijks algemeen bekend; dat tijdens
de Eerste Wereldoorlog meer dan een miljoen
Armeniërs door de Turken werden afge-
slacht is al haast vergeten.

De jodenmoord houdt echter niet alleen
Duitse rechtbanken nog vrijwel dagelijks
 bezig, hij leeft — misschien naast de atoom-
bommen op Japanse steden — in ons aller
bewustzijn.

zij anderzijds eeuwenlang door christenen
schuldig zijn verklaard aan de dood van
Jezus, de zoon van diezelfde God? Had Hit-
lers waan iets te maken met de eeuwige
opstandigheid van de mens tegen een boven,
hem gestelde God en diens geboden?

Hitler moet de gedachte de joden uit te roeien
al heel lang gekoesterd hebben. Toen hij zich
daarover in de winter van 1938/39 voor het
eerst openlijk uitsprak, was dit in de vorm
van een dreigement: zou het tot een oorlog
komen, dan zou die ook de vernietiging van
de Europese joden betekenen. Zelfs Hitler
meende dat alleen onder oorlogsomstandig-
heden, de mogelijkheid zou bestaan zijn

Hartheim, een kasteel in Oostenrijk, waar
een vergassingsinstallatie voor geesteszieken
was gebouwd, leidde men een groep SS-
mannen voor het beulswerk op. Gevangenen
uit de concentratiekampen Dachau en Maut-
hausen werden als 'oefenmateriaal' ter be-
schikking gesteld. Administratief heette het
dat zij naar het *Lagersanatorium Dachau*
waren overgebracht. Ook een aantal begin
1941 in Nederland gearresteerde joden vond
op Schloss Hartheim de dood. De beulen die
hier het vak hadden geleerd, vormden de
staf van de vernietigingskampen die sinds
eind 1941 in Polen werden ingericht.
Hun commandant was de *Kriminalkommissar*
Christian Wirth uit Stuttgart. Franz Stangl

Fotoarchief Spaarnestad

**Franz Stangl, in 1942 en 1943 commandant in
het kamp Treblinka, zoals hij in 1970 te
Düsseldorf voor zijn rechters verscheen.**

Over de vraag waarom dat zo is, zou een heel
boek geschreven kunnen worden, maar het
heeft in elk geval te maken met onze visie op
de wereld en op onszelf.

Oorlog en moord zijn in de geschiedenis van
de mensheid voortdurend aan de orde ge-
weest, wij zijn er ook in onze dagen aan ge-
wend. Maar dat de middelen van onze tijd:
zorgvuldige administratie, vernuftige tech-
niek en massaal transport — middelen die wij
eigenlijk niet zonder voldoening als tekenen
van 'vooruitgang' zouden willen zien —
werden aangewend om honderdduizenden
onschuldige kinderen als ongedierte uit te
roeien, dat schokt ons en maakt ons onzeker
van onszelf.

En dat Hitler dit deed uit zijn duister bijge-
loof dat de joden de bron van alle kwaad
zouden zijn, maakt duidelijk dat ook nu een
dergelijk bijgeloof maar al te gemakkelijk
kansen heeft. Zijn wij anders dan onze voor-
ouders die 'heksen' verbrandden?

Tenslotte raakt Hitlers jodenverdelging ons
in onze onzekerheid over God en godsdienst.
Heeft het iets te betekenen dat de joden Gods
uitverkoren volk genoemd worden? En dat

**Links: de laatste fase van de 'Endlösung':
het verbranden van de lijken van de
vermoorde joden, hier op grote houtstapels
in de open lucht. De foto werd gemaakt door
een gevangene in Auschwitz-Birkenau.**

Stéphane Richter

**Himmlers vervolgingsijver raakte in 1944
uitgeblust. Hij ging de joden toen zien als
een bruikbaar onderhandelingspand.**

moordplannen ten uitvoer te brengen.
De oorlog was nog maar nauwelijks uitge-
broken of Hitler gaf — op 1 september 1939
— bevel te beginnen met het doden van
krankzinnigen en geestelijk onvolwaardigen.
Zij werden in enkele gestichten in Duitsland
bij honderden vergast.

Pas bij de aanval op Rusland achtte Hitler
de tijd rijp om met de uitroeiing van de joden
te beginnen. Dat begin was het bloedige op-
treden van de *Einsatzgruppen*.

Het Duitse leger bezette in zomer en herfst
van 1941 Oost-Polen en West-Rusland, een
gebied waar de joden vanouds in groten
getale woonden. De *Einsatzgruppen* voerden
daar massa-executies uit, waarbij — meestal
met geweer of machinepistool — honderd-
duizenden werden gedood.

Tegelijkertijd werd een begin gemaakt met
de voorbereidingen voor de uitroeiing van de
joden in Midden- en West-Europa. Daarbij
werd naar een andere methode gezocht. De
massa-executies voldeden niet. Ze baarden
te veel opzien. De troepen — meestal politie-
troepen — die ervoor gebruikt werden, raak-
ten gedemoraliseerd; zij konden het werk
niet volhouden en vervielen tot drankmis-
bruik of tot excessen van wreedheid die ook
de Duitse leiders niet wensten.

Zo kwam men op de gedachte voor de uit-
roeiing van de joden, evenals van die der
geesteszieken, gas te gebruiken. Op Schloss

Stéphane Richter

**Experimenten in Auschwitz leidden tot het
gebruik van het beruchte Zyklon-B voor
het massaal vernietigen van de gevangenen.**

was een van zijn beruchte trawanten.
Het eerste vernietigingscentrum werd eind
1941 te Chelmno in West-Polen in gebruik
genomen. Hier werkte men nog niet met
gaskamers, maar met een gas-auto: de
slachtoffers werden in een gesloten vracht-
auto gezet; tijdens de rit werden de uitlaat-
gassen in de laadruimte geleid, zodat de
daarin opgesloten door koolmonoxyde-
vergiftiging omkwamen.

In de vernietigingskampen Belzec, Sobibor
en Treblinka in Oost-Polen, die begin 1942
gereedkwamen, bouwde men gaskamers
waarin de uitlaatgassen van zware diesel-
motoren werden geleid.

Deze kampen waren geen eigenlijke concen-
tratiekampen, maar 'fabrieken des doods',
waar enkele SS-specialisten met enkele tien-
tallen Oekraïense bewakers dagelijks dui-
zenden mannen, vrouwen en kinderen kon-
den afmaken. Het begraven, later verbranden
van de lijken en het sorteren van kleding en
bagage geschiedde door een groep joden en
jodinnen die men daartoe in leven had gela-
ten. Meermalen hebben deze *Sonderkomman-
dos* getoond dat de hel waarin zij leefden,
hen niet tot willoze beulsknechten had ge-
maakt. De deels mislukte, deels geslaagde
opstanden in Sobibor en Treblinka getuigen
daarvan.

Het 'rijk' van Wirth in Polen te beschrijven,
waar een SS-korporaal een koning was en een

jodenleven niets kostte, is nauwelijks mogelijk. Wirth, die trots een vergassing toont aan hoge bezoekers uit Berlijn, die op een schimmel gezeten, appèl afneemt in het joodse werkkamp in Lublin, die er behagen in schept joodse gevangenen tot zijn medeplichtigen te maken en sommigen van hen zelfs met een zweep uitrust, die een groot feest aanricht ter gelegenheid van een *Judenhochzeit* in het kamp: het gaat ons voorstellingsvermogen te boven. Later in de oorlog vond deze duivelse man, onder onduidelijke omstandigheden de dood in een partizanengebied in Joegoslavië.

In Auschwitz had commandant Rudolf Hoess inmiddels ook met gaskamers ge-

acht, was in Auschwitz echter vooral in 1942 alleen te vergelijken met de toestanden in Mauthausen. De gemiddelde levensduur van een niet vergaste jood bedroeg er zes à zeven weken.

Auschwitz was het voornaamste doel van de transporten die sinds midden 1942 de joden uit alle bezette Europese landen wegvoerden. Het aantal doden van Auschwitz is niet precies bekend; vermoedelijk zijn alleen daar ongeveer evenveel mensen gedood als in de andere vernietigingskampen tezamen.

In de Kurfürstenstrasse in Berlijn stond het gebouw waar Adolf Eichmann en zijn medewerkers de *Endlösung* organiseerden: het *Referat IV B 4* van het *Reichssicherheits-*

Europa en uit Tsjechoslowakije. In 1943 volgden Griekenland en Italië. Transportproblemen telden niet. IV B 4 had een speciale afdeling die in overleg met de *Reichsbahn* de deportatietreinen organiseerde. In West- en Midden-Europa gaf dat alleen in bijzondere gevallen moeilijkheden. Maar ook over de enige, voortdurend door partizanen bedreigde spoorlijn door Joegoslavië moesten de Griekse joden naar Auschwitz worden gezonden. Zelfs van het verre eiland Rhodos haalde men ze per schip. Toch is dit niet het sterkste voorbeeld van de volstrekte verachting voor Duitslands militaire en economische belangen waarmee de *Endlösung* werd doorgezet. Die komt het duidelijkst tot uit-

Stéphane Richter

experimenteerd. Hier werd een andere methode gevolgd. Niet koolmonoxyde, maar blauwzuur werd als gif gebruikt. Men volgde daarvoor een methode die bij het ongedierte-vrijmaken van gebouwen en schepen gebruikelijk was. De produktie van het daarvoor in de handel zijnde blauwzuurpreparaat *Zyklon-B* werd voor een belangrijk deel voor de SS gereserveerd.

Tussen Hoess en Wirth bestond zelfs een zekere rivaliteit; elk van hen meende de 'beste' methode te hebben gevonden. Het gelijk was daarbij in zekere zin aan de zijde van Hoess. De in Auschwitz vergasten hebben zonder twijfel korter geleden. Het lijden van hen die tot arbeid in staat werden ge-

hauptamt. Uitgerust met alle noodzakelijke volmachten organiseerden zij de aanvoer van slachtoffers voor de doodsfabrieken in Polen. In elk bezet of met Duitsland bevriend land had Eichmann zijn vertegenwoordiger. In de bezette gebieden was het diens taak de joden naar het in Duitsland gegeven voorbeeld van hun bezittingen te ontdoen en op transport te stellen. In bevriende landen zoals Hongarije, Slowakije, Roemenië ging het erom de regeringen ertoe te brengen de daar wonende joden 'ter beschikking van het Reich' te stellen. Veelal ging dat echter niet zonder moeilijkheden.

In oktober 1941 begonnen de deportaties uit Duitsland, voorjaar 1942 die uit West-

drukking in het feit dat men ondanks het nijpend gebrek aan arbeidskrachten voortging met de vernietiging van mensenlevens. Zelfs het personeel van de grote bontwerkerijen, die de Duitse soldaten aan het Oostfront van gevoerde handschoenen, overjassen en laarzen voorzagen, werd tenslotte gedood.

In de Kurfürstenstrasse werden ook de richtlijnen uitgewerkt voor de selectie van hen die naar het *Propagandalager* Theresienstadt en het *Vorzugslager* Bergen-Belsen mochten vertrekken. Er was een dossier over elk van de duizenden joodse 'strafgevallenen' en tenslotte een eindeloze hoeveelheid kaartsystemen en andere administratieve gegevens

Rechts: Himmler en zijn SS hadden een zeer groot aandeel bij de uitvoering van de 'Endlösung'. Zo stonden alle concentratiekampen onder leiding van SS'ers en werden de meeste jodenmoorden buiten de kampen door SS'ers uitgevoerd.

Linksonder: de gemiddelde levensduur van de joden die in Auschwitz niet onmiddellijk na aankomst werden vergast, bedroeg niet meer dan zes tot zeven weken.

Onder: stille getuigen van wat er zich in de vernietigingskampen afspeelde: de schoenen van een aantal joodse gevangenen die in Auschwitz-Birkenau werden vergast.

Stéphane Richter

Anpfoto

over de Europese joden en hun in beslag genomen vermogens.

In 1944, na de staatsgreep in Hongarije, zag Eichmann ook daar zijn kans. Zelf trok hij met een groot deel van zijn staf erheen en in enkele weken werden 400.000 joden uit Hongarije naar Auschwitz vervoerd.

In oktober 1944 liet Himmler de vergassingen stopzetten. De vervolgingsijver waaraan miljoenen ten onder waren gegaan, was bij hem uitgeblust; hij beschouwde de nog resterende joden als een waardevol pand bij de onderhandelingen met de geallieerden waarvan hij nu droomde.

Nog was echter het lijden van de joden in de kampen niet ten einde; bij de dodenmarsen

waarmee Auschwitz in januari 1945 werd geëvacueerd, in de open goederenwagens bij 25° vorst, tijdens de vlektyfusepidemie die in het overvolle Bergen-Belsen uitbrak, zouden nog vele tienduizenden bezwijken.

Ook Eichmann, bezeten van zijn taak, wist niet van ophouden en dreef groepen joden uit Boedapest midden in de winter te voet naar Oostenrijk.

Hij die naar het getuigenis van een SS-officier gezegd zou hebben vrolijk in het graf te zullen springen bij de gedachte zes miljoen joden te hebben uitgeroeid, kreeg niet de kans zijn werk te voltooien.

De fanatieke Eichmann is echter een uitzondering. Verreweg de meeste van de dui-

zenden Duitsers die een grote of kleine rol in het vernietigingsapparaat speelden, waren geen fanatici of sadisten. Het waren gewone, alledaagse mensen, een doorsnee van het Duitse volk, geen geboren misdadigers. Na de oorlog verdwenen zij onopgemerkt in de massa en gedroegen zich weer als keurige burgers. Dat is juist een van de meest afschuwelijke aspecten van de *Endlösung*, dat gewone, 'nette' mensen tot deze dingen kunnen komen onder de druk van een niet-aflattende propaganda.

De nazi's hebben altijd geweten dat de moord op de joden een misdaad was. Misschien blijkt dat wel het duidelijkst uit het werk van de *Einsatzgruppe-Blobel*. Deze groep kreeg

in 1942/43 de opdracht de talloze massagraven op te ruimen waarin de door de *Einsatzgruppen* in 1941 doodgeschoten slachtoffers lagen. Een komende generatie zou bij het vinden van die graven vragen kunnen stellen. Blobel haalde groepen joden uit de nog bestaande werkkampen en trok daarmee langs de executieplaatsen van 1941. De joden werden gedwongen de graven te openen en de halvergane lijken in de open lucht te verbranden. Tenslotte werden zij zelf geliquideerd.

Hitler zelf heeft echter nooit getwijfeld aan de juistheid van zijn uitroeiingsbevel. Nog in het op 29 april 1945, één dag voor zijn zelfmoord, in de bunker in Berlijn geschreven

politiek testament beroemde hij er zich op dat hij de eigenlijke schuldige aan de oorlog, het jodendom, 'met humane middelen' voor zijn schuld had laten boeten. De laatste zin van dit testament luidt: 'Voor alles verwacht ik dat het Duitse volk en zijn leiding de rassenwetten zorgvuldig zullen nakomen en onbarmhartig weerstand bieden aan de macht die alle volken der wereld vergiftigt: het internationale jodendom.'

Aanvankelijk werden de slachtoffers van de vernietigingskampen begraven of in de open lucht verbrand. Pas later werden er verbrandingsovens gebouwd, zoals deze in het vernietigingskamp Majdanek.

EEN 'KIND STERFT TWEEMAAL

In de gaskamer van Crematorium I liggen drieduizend doden op een hoop. De mannen van het 'Sonderkommando' sleuren ook deze lijkenhoop reeds uiteen. Het gaat in snel tempo. De gaskamer moet worden vrijgemaakt voor nieuwe transporten.

Plotseling wordt mijn deur bijna ingeramd en de leider van het 'Gaskommando' rent mijn kamer in en meldt zeer opgewonden dat op de vloer een nog in leven zijnde vrouw is gevonden.

Ik grijp mijn dokterstas en ren met hem mee naar de gaskamer. Bij de ingang van de grote zaal ligt het lichaam van een meisje, gedeeltelijk met lijken bedekt. Het beweegt zich krampachtig en men hoort rochelen. We bevrijden het lichaam van de lijken en ik leg het kind op een bank; ik schat haar vijftien jaar. Uit mijn zakken haal ik een injectiespuit en dien het zwaar ademende, bewusteloze meisje achter elkaar drie injecties toe. Haar tenger, fijn gezicht krijgt wat kleur en in de ogen komt begrip.

Ze herinnert zich lange rijen wagons, die haar hierheen brachten. Daarna werd zij in een rij gezet en meegesleurd door de massa. Zij kwam toen in een grote, onderaardse, helder verlichte hal. Allen moesten zich uitkleden. Dat was naar, maar iedereen deed het. Zo, naakt, werden zij in een ander groot vertrek gedrongen. Iedereen werd nu vreselijk opgewonden. Ook hier brandden de lampen; verschrikt staarden haar ogen naar de menigte. Tegen de wand gedrukt wachtte ze af wat er verder met haar zou gebeuren. Plotseling werd het donker! Er brandde iets in haar ogen, in haar keel. Ze zakte in elkaar! Hier doofde het licht van de herinnering.

Crematorium! Sonderkommando! Wat kan men hier met een meisje beginnen? Ik ken de geschiedenis van de crematoria. Hier is nog nooit iemand levend vandaan gekomen, noch van de transporten, noch van het 'Sonderkommando'.

Er blijft niet veel tijd over om na te denken. 'Oberscharführer' Mussfeld, die zijn gewoonte getrouw het werk inspecteert, verschijnt. Kalm vertel ik hem de ontzettende gebeurtenis met het jonge meisje. Ik herinner hem eraan dat dit kind het ontkledingsvertrek en de gaskamer heeft overleefd. Hoe het om haar heen donker werd, hoe zij slechts iets van het Zyklongas inademde, doordat zij door de mensen in doodsstrijd met haar gezicht tegen de vloer werd gedrukt en doordat die vloer toevallig nat was geweest. De natte plek verhinderde dat het gas in haar longen kwam. Zyklongas werkt namelijk niet in een vochtige omgeving. Ik verzoek hem het meisje te helpen, maar ik zie aan zijn gezicht dat ik hem voor een probleem stel.

Een kwartier later wordt het meisje naar de voorruimte van het ketelhuis gebracht; daar krijgt zij het nekschot.

(Samengevat uit: 'Ich war Prosektor bei Dr. Mengele im Krematorium Auschwitz', door Nikolaus Nyiszli — Budapest, 1946)

DE GESCHIEDENIS VAN AUSCHWITZ-BIRKENAU

ICH BIN ZUFRIEDEN

DRS. C. J. F. STULDREHER

AUSCHWITZ

*'...der Tod ist ein Meister aus Deutschland
er ruft streicht dunkler die Geigen dann steigt
ihr als Rauch in die Luft
dann habt ihr ein Grab in die Wolken da liegt
man nicht eng'*

(uit: *Todesfuge* van Paul Celan)

'*Er sah nur ganz stumm zu...*' schrijft Rudolf Hoess, kampcommandant van Auschwitz in zijn naoorlogse autobiografische notities over zijn opdrachtgever Heinrich Himmler tijdens diens aanwezigheid op 17 juli 1942 bij de selectie en vergassing te Auschwitz-Birkenau van een binnenkomend transport joden. Die slachtoffers waren honderden joodse mannen, vrouwen en kinderen uit Nederland, naar alle waarschijnlijkheid de eersten van hier, die via Westerbork en onder het voorwendsel van arbeidsinzet als vee naar het oosten werden gedreven en daar zonder genade werden vermoord.

Auschwitz was aanvankelijk niet bestemd als oord voor massaal georganiseerde liquidaties. In april 1940 had Himmler na enige terreininspecties opdracht gegeven in de nabijheid van Auschwitz een concentratiekamp op te richten om het groeiend aantal Poolse gevangenen uit de bij het Rijk ingelijfde Poolse provincies en uit het *Generalgouvernement* in *Schutzhaft* te kunnen opsluiten: de Poolse gevangenen waren overvol geraakt.

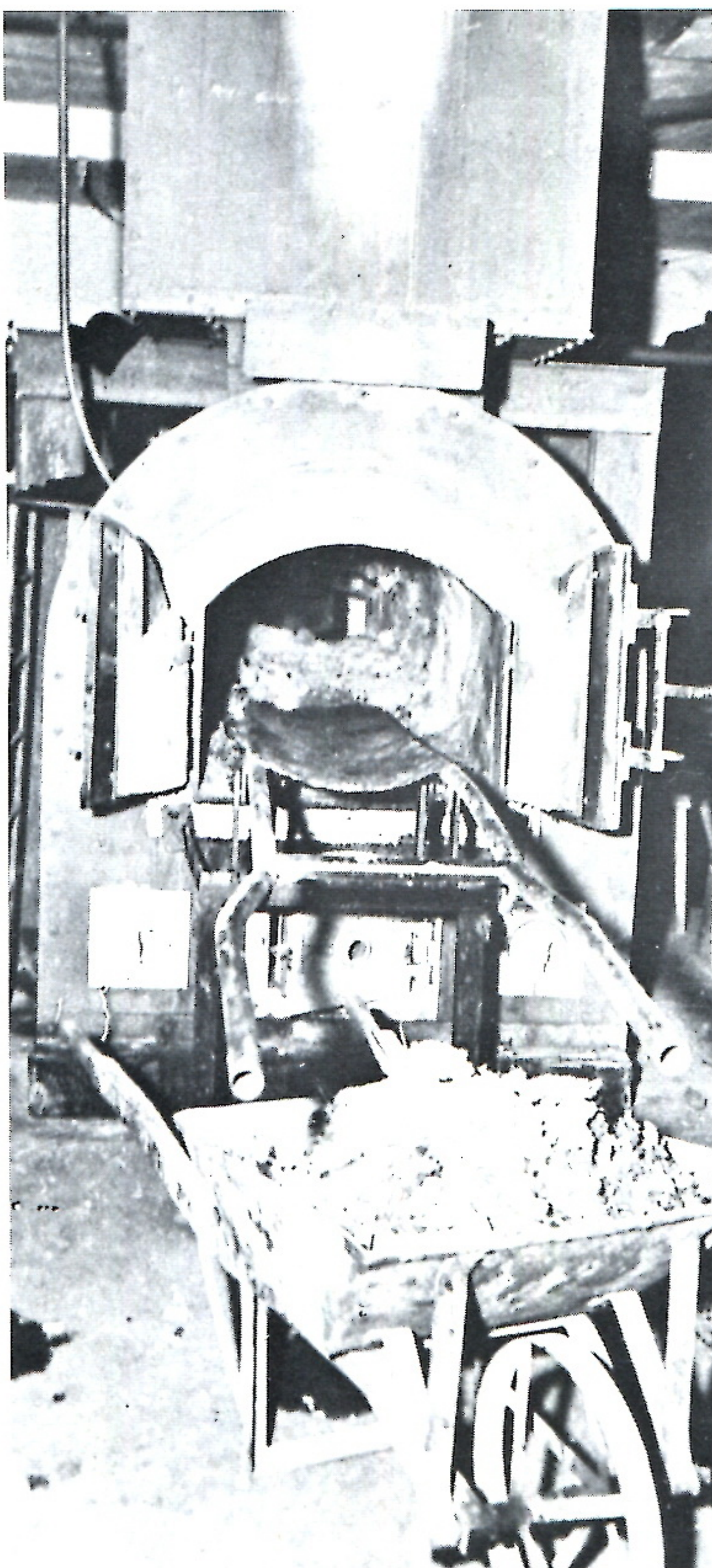
Het terrein dat voor de vestiging van het kamp was uitgezocht, lag bij het stadje Auschwitz in een vlakte tussen de rivieren de Sola en de Weichsel, aan de oostelijke zijde

Rechts: een van de verbrandingsovens zoals die onder andere in Auschwitz werden gebruikt voor de crematie der slachtoffers.

van de Moravische Poort, een ongezond vochtig gebied. Oude kazernes in het dichtbij gelegen dorpje Zasole vormden de eerste behuizing van het kampcomplex, dat door gestadige uitbreiding uitgroeide tot het grootste in het door Duitsland bezette deel van Europa. Auschwitz lag tevens aan de spoorwegverbinding van Kattowitz met Krakau.

De eerste gevangenen waren 30 *Berufsverbrecher*. Ze moesten de verlaten kazerne-ruimten geschikt maken en werden daarbij geholpen door 300 joden die daartoe door de burgemeester van het stadje waren gedwongen. Ze arriveerden op 20 mei vanuit het kamp Sachsenhausen tezamen met 15 SS-lieden als bewakers. Deze gevangenen zouden in het

Stéphane Richter

Süddeutscher Verlag

interne bestuur van het kamp de eerste leidendes functies krijgen als kampoudsten, blokoudsten en kapo's. Het eerste transport politieke gevangenen bestond uit 720 Polen en werd op 14 juni binnengebracht. Hun aantal zou op 15 augustus door de aankomst van een nieuw transport politieke gevangenen uit Warschau stijgen tot bijna 3200 man. Op oudejaarsavond 1940 bedroeg het totaal aantal ingeschreven gevangenen 7829.

Aan de uitbreiding van het kazernecomplex hebben de binnengekomen gevangenen sindsdien met man en macht gewerkt. Uit een vijf kilometer wijde omtrek was de bevolking in de loop van het tweede halfjaar verdreven; hun huizen werden afgebroken; hout en stenen van de afbraak werden gebruikt voor de bouw van barakken bij de kazernes. Zo ontstond het *Stammlager* Auschwitz, later aangeduid als Auschwitz I. In juli was een oude munitiebunker omgebouwd tot crematorium voor de verbranding van overleden gevangenen. De eerste executie in het kamp vond plaats op 22 november 1940; veertig politieke gevangenen werden neergeschoten als represaille voor een aanslag op een SS-officier in een nabijgelegen stad.

Op 1 maart 1941 bracht Himmler zijn eerste inspectiebezoek. Hij gaf Hoess opdracht de capaciteit van het kamp uit te breiden tot 30.000 gevangenen en bij Birkenau, op drie kilometer afstand van het *Stammlager*, een tweede kamp te bouwen voor 100.000 krijgsgevangenen. Tenslotte hechtte hij zijn goedkeuring aan het beschikbaar stellen van gevangenen voor de bouw van een groot

Onder: de SS'er Rudolf Hoess (hier tijdens de processen te Neurenberg in 1946) was tot 1943 commandant van het kamp Auschwitz.

fabriekscomplex van het IG-Farben-concern. De besprekingen over de bouw van deze *BUNA-Werke* waren reeds in januari 1941 begonnen. De samenwerking tussen de directie van het concern en de betrokken SS-instanties liet aan wederzijdse welwillendheid niets te wensen over. Beide verrijkten zich met de goedkope arbeid van de door het zware werk tot ondergang gedoemde slaven. De IG-Farben heeft er door de voortdurende drang naar uitbreiding in grote mate toe bijgedragen dat Auschwitz III-Monowitz een reusachtig *Zwangsarbeitslager* werd. Men begon al in april 1941 met de bouw van de fabriekshallen. De gevangenen moesten dagelijks zeven kilometer heen en terug naar

Süddeutscher Verlag

het werkobject marcheren; pas in oktober 1942 werden bij het fabriekscomplex barakken opgericht voor de behuizing van de gevangenen, die bij de *BUNA-Werke* tewerkgesteld waren.

In Auschwitz II-Birkenau werd het eigenlijke vernietigingskamp gevestigd. De opbouw begon in oktober 1941. Over een rechthoekig gebied van 175 ha werden boerderijen afgebroken en zette men barakken neer voor de gevangenen en verblijven voor de SS en de administratie; het terrein werd omgeven door diepe sloten en hoge prikkeldraadversperingen die onder stroom stonden. Het terrein voor de barakken werd verdeeld in drie stukken van ongelijke grootte, de *Abschnitte* B I, B II en B III. Iedere *Abschnitt* bestond uit een aantal velden, waarin de barakken in strakke rijen van een, twee, vier of vijf achter en naast elkaar lagen. *Abschnitt* III werd slechts voor een klein deel volgebouwd: van de honderdtachtig geplande barakken werden er maar veertig neergezet. In het ontwerp van oktober 1941, dat berekend was op 200.000 gevangenen (in plaats van de 100.000 van april 1941), was nog een vierde kampindeling getekend met een ruimte voor 60.000 gevangenen. De barakken waren van een uniform type, de zogenaamde *Pferdestall*-barak: *OKH-Typ 260/9*; geschikt voor 52 paarden; ze waren berekend voor 400 tot 500 mensen, maar werden volgepropt met 800 tot 1000 gevangenen. In de half afgebouwde barakken ontbrak iedere sanitaire voorziening. *Abschnitt* B I-a werd in augustus 1942 als afzonderlijk vrouwenkamp in gebruik genomen; alle vrouwen uit het *Stammlager* werden toen hierheen overgebracht. In augustus leefden er ongeveer 40.000 vrouwen. In het gehele Birkenau-complex waren in de periode van de grootste bevolking (1943) ongeveer 140.000 mensen ondergebracht.

Hoess heeft na de oorlog verteld dat hij in de zomer van 1941 van Himmler opdracht kreeg in Auschwitz 'einen Platz zur Massenvernichtung vorzubereiten und diese Vernichtung

Boven: de ingang van het kamp Auschwitz met de cynische tekst die de nazi's ook in verscheidene andere concentratiekampen plaatsten, zij het niet steeds bij de poort.

Links: een beeld van de menselijke ellende zoals die tenslotte in alle jodenkampen heerste, niet alleen in de echte vernietigingskampen, maar ook in oorden die officieel een andere bestemming hadden.

durchzuführen'. De bestaande vernietigings-oorden in het oosten waren niet geschikt om er de voorgenomen vernietiging van de Europese joden uit te voeren. Auschwitz had goede spoorwegverbindingen met oost en west; het lag afgelegen en verborgen. In een bespreking met Eichmann kort daarna kreeg Himmler een overzicht van de te verwachten transporten en hun slachtoffers; eerst uit Silezië, het *Generalgouvernement*, Duitsland, Tsjechoslowakije en daarna uit België, Frankrijk en Nederland. Ook kwam de vraag ter sprake hoe al die mensen het beste gedood konden worden. Himmler noch Eichmann voelden voor bloedige executies, zoals die op dat ogenblik volop werden uitgevoerd

in het oostelijk deel van Polen en in bezet Rusland door speciale *Einsatzkommandos* van de SS. De vernietiging moest door gas geschieden, maar beiden hadden bezwaar tegen het gebruik van koolmonoxyde zoals in de euthanasie-instellingen in Duitsland zelf en tegen de uitlaatgassen van dieselmotoren. Zij kwamen niet tot een keuze. Eichmann zou elders nog eens zijn licht opsteken. Bij een rondwandeling over het kampterrein vonden de twee wel een geschikte plaats voor de bouw van een gaskamer: *'Wir hielten das Bauerngehöft an der Nord-West-Ecke des späteren Bau-Abschnittes III-Birkenau für geeignet.'* Zij dachten toen nog niet aan de verbranding van de massa's lijken; deze zouden op het aangrenzende terrein begraven worden. De gasoven lag verscholen in het struikgewas. Tijdens een dienstreis van Hoess begin september 1941 liet de waarnemend commandant Fritsch ongeveer 600 Russische krijgsgevangenen en 268 zieken uit de *Häftlingskrankenbau* opsluiten in de bunker-cellen van het zo berucht geworden *Block 11*. De ramen werden met zand dichtgemaakt. Hierna gooiden de SS-lieden Zyklon-B (bestemd voor desinfectie) in de bunker en sloten zij de deuren af. De volgende dag ging de *Rapportführer* Palitzsch met een gasmasker op de bunker binnen en trof er nog enige slachtoffers levend aan. Er werd daarom een nieuwe dosis *Zyklon-B* in de bunker gegooid en opnieuw werden de deuren afgesloten. 's Avonds daarna kreeg een aantal gevangenen opdracht met gasmaskers op de lijken uit de cellen te slepen. SS-officieren sloegen de arbeid gade. De lijken werden ontkleed; ringen, horloges en andere voorwerpen van de Russische krijgsgevangenen verzameld en geroofd. Het commando bracht de lijken op karren naar het crematorium, twee avonden lang. Geen van de gevangenen mocht deze dagen buiten de barak komen; er was een volstrekte *Lagersperre* opgelegd. Het experiment mocht geslaagd heten, *Zyklon-B* was een betrouwbaar gas. In

Boven: ook de gevangenen die in Auschwitz niet onmiddellijk werden gedood, hadden erg weinig overlevingskansen door de zware slavenarbeid waartoe ze werden gedwongen.

Rechts: een van de gaskamers in het kamp Auschwitz-Birkenau. In de verdelgingskamers van dit kamp vonden naar schatting zo'n twee en een half miljoen mensen, voor het merendeel joden, een 'graf in de lucht'.

januari 1942 vond in het inmiddels tot gaskamer omgebouwde *Bauerngehöft* te Birkenau de vergassing plaats van het eerste transport joden uit Silezië. Het destructieproces was nog wat effectiever georganiseerd; de slachtoffers moesten zich uitkleden voor zij de gaskamer betraden. Zij werden gerustgesteld met de mededeling, dat zij een bad zouden krijgen en ontluisd zouden worden. Een half uur later waren ze dood. Door een goede ventilatie behoefde men ditmaal niet twee dagen lang te wachten tot de *Baderaum* vanwege de verstikkende lucht weer bruikbaar was. Het lijfgoed werd naar de sorteerbarakken gebracht, de 'Kanada', waarheen ook de bagage werd vervoerd, die bij aankomst op

EEN STRIJD OP LEVEN EN DOOD

Dat Goebbels de instelling van vernietigingskampen welkom heette en zelfs bevorderde, bewijst zijn dagboek:

De Führer geeft nog eens uiting aan zijn opvatting, dat hij vastbesloten is de joden in Europa 'rücksichtslos' op te ruimen. Op dit punt mag men geen sentimentele aanvechtingen hebben. De joden hebben de catastrofe die ze nu meemaken, verdiend. Zij zullen samen met de vernietiging van onze vijanden ook hun eigen vernietiging beleven. Wij moeten dit proces met een koude onbarmhartigheid bespoedigen en wij bewijzen daarmee de lijdende en sinds duizenden jaren door de joden gekwelde mensheid een onschatbare dienst. Deze duidelijk 'judenfeindliche' houding moet ook in ons eigen volk, tegen alle kringen die zich verzetten in, worden doorgezet. Daar legt de Führer grote nadruk op, daarna ook nog eens in de kring van zijn officieren, die dat in hun zak kunnen steken.

14 februari 1942

De 'Judenfrage' moet nu in het kader van heel Europa opgelost worden. Er bevinden zich in Europa nog meer dan elf miljoen joden. Ze moeten eerst in het oosten geconcentreerd worden. Eventueel kan men hun na de oorlog een eiland, bijvoorbeeld Madagascar, toewijzen. In elk geval zal Europa niet tot rust komen, als de joden in het Europese gebied niet volkomen uitgeschakeld worden. (...)

7 maart 1942

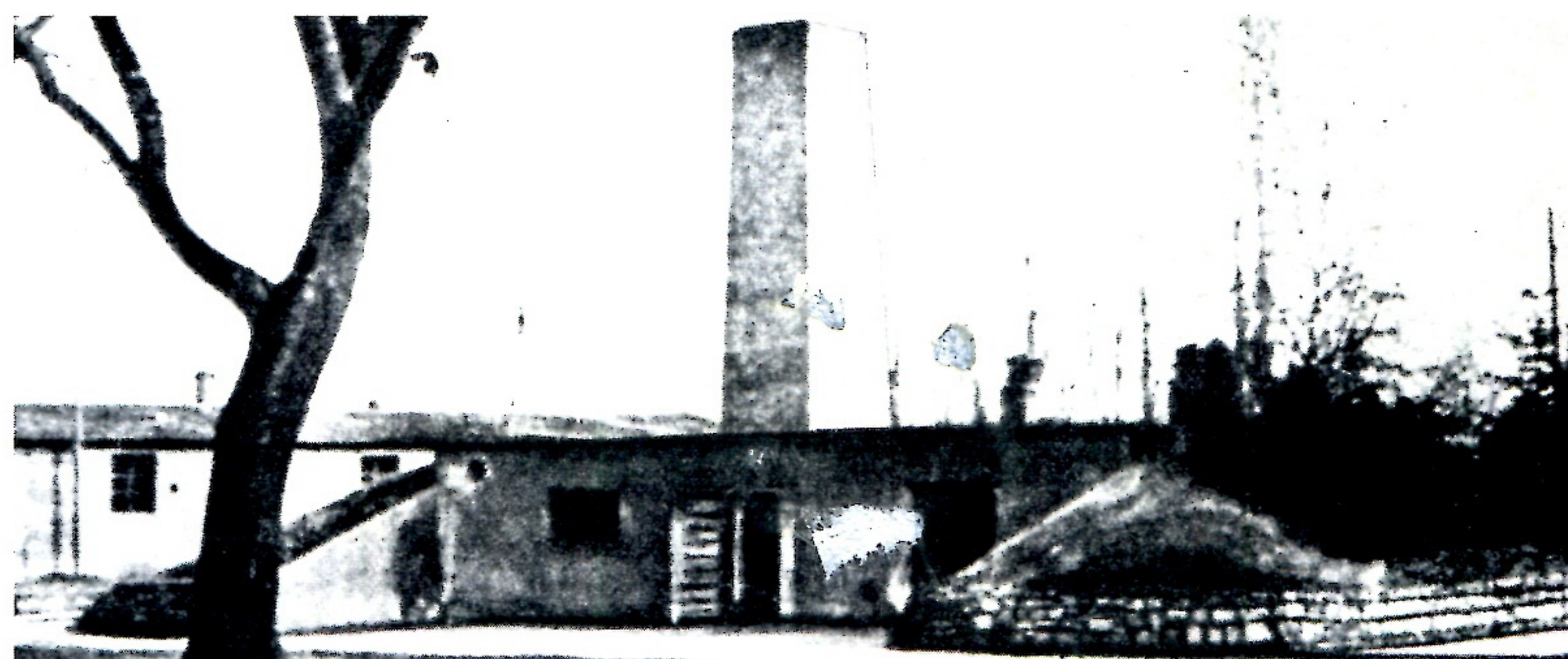
...Wij spreken tenslotte nog over de joodse kwestie. Op dit punt blijft de Führer even onverbiddelijk als altijd. De joden moeten uit Europa weg, zo nodig met gebruik van de meest brute middelen.
maart 1942

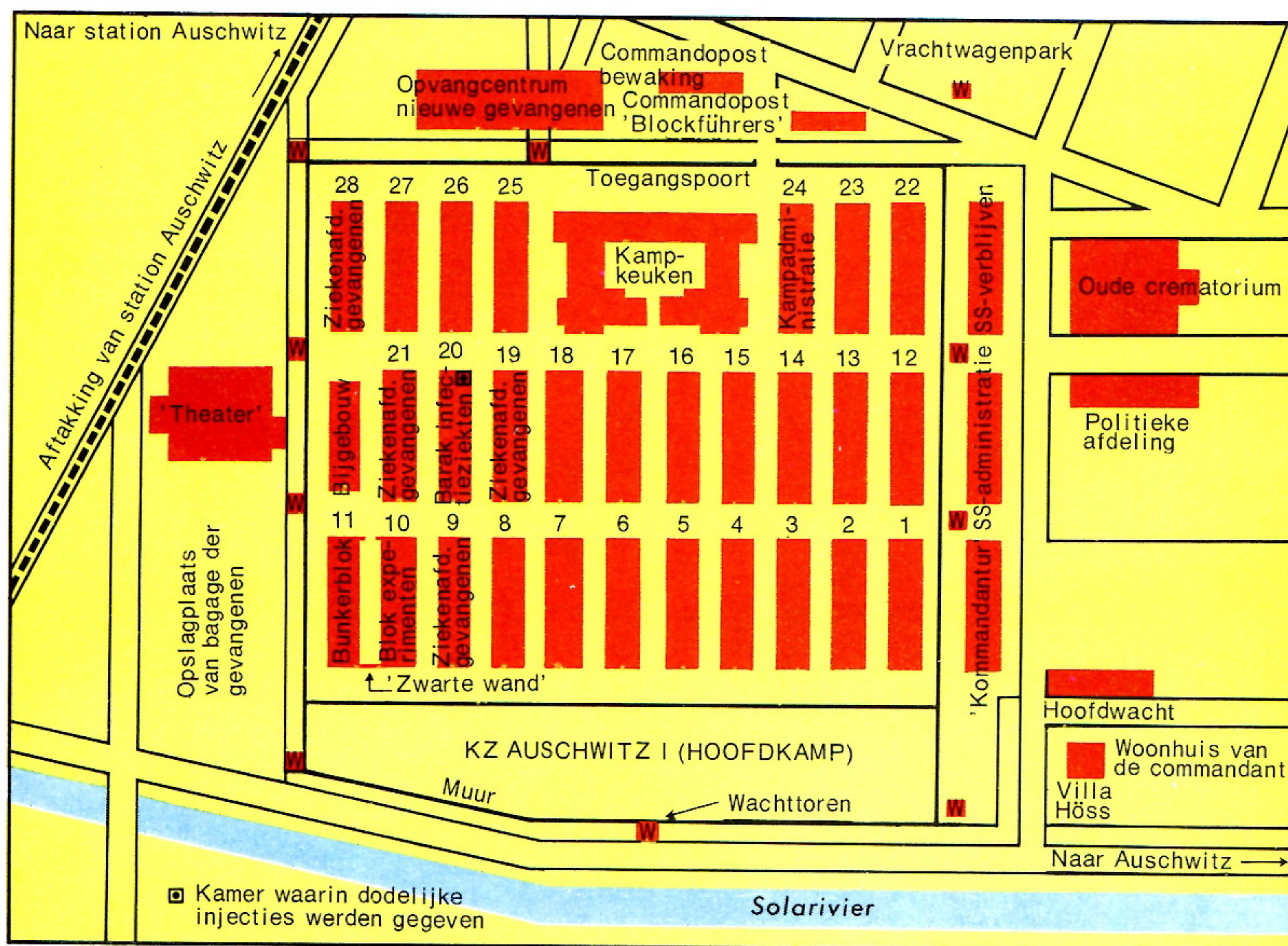
...Te beginnen met Lublin worden de joden nu naar het oosten afgeschoven. Er wordt hier een tamelijk barbaarse en niet nader te omschrijven methode gevolgd en van de joden blijft niet veel over. Over het algemeen kan men wel vaststellen dat 60 procent van hen geliquideerd moet worden, terwijl slechts 40 procent aan het werk kan worden gezet. De voormalige 'Gauler' uit Wenen, die deze actie uitvoert, doet dit tamelijk omzichtig en ook met behulp van een methode die niet al te opvallend is. Aan de joden wordt een gericht voltrokken dat weliswaar barbaars is, maar dat zij volop verdiend hebben... Men mag in deze dingen niet sentimenteel zijn. De joden zouden ons vernietigen, als wij ons niet van hen zouden ontdoen; het is dus zaak hen in dit opzicht voor te zijn. Dit is een strijd op leven en dood tussen het Arische ras en de joodse bacil. Geen andere regering en geen ander regime zou de kracht kunnen opbrengen deze kwestie in het groot op te lossen. (...)

27 maart 1942

...Met de joden maakt men in alle bezette gebieden van het oosten korte metten. Tien-duizenden moeten eraan geloven...

(Uit: 'Doktor Goebbels', door Heinrich Fraenkel en Roger Manvell — H. J. Paris, Amsterdam)

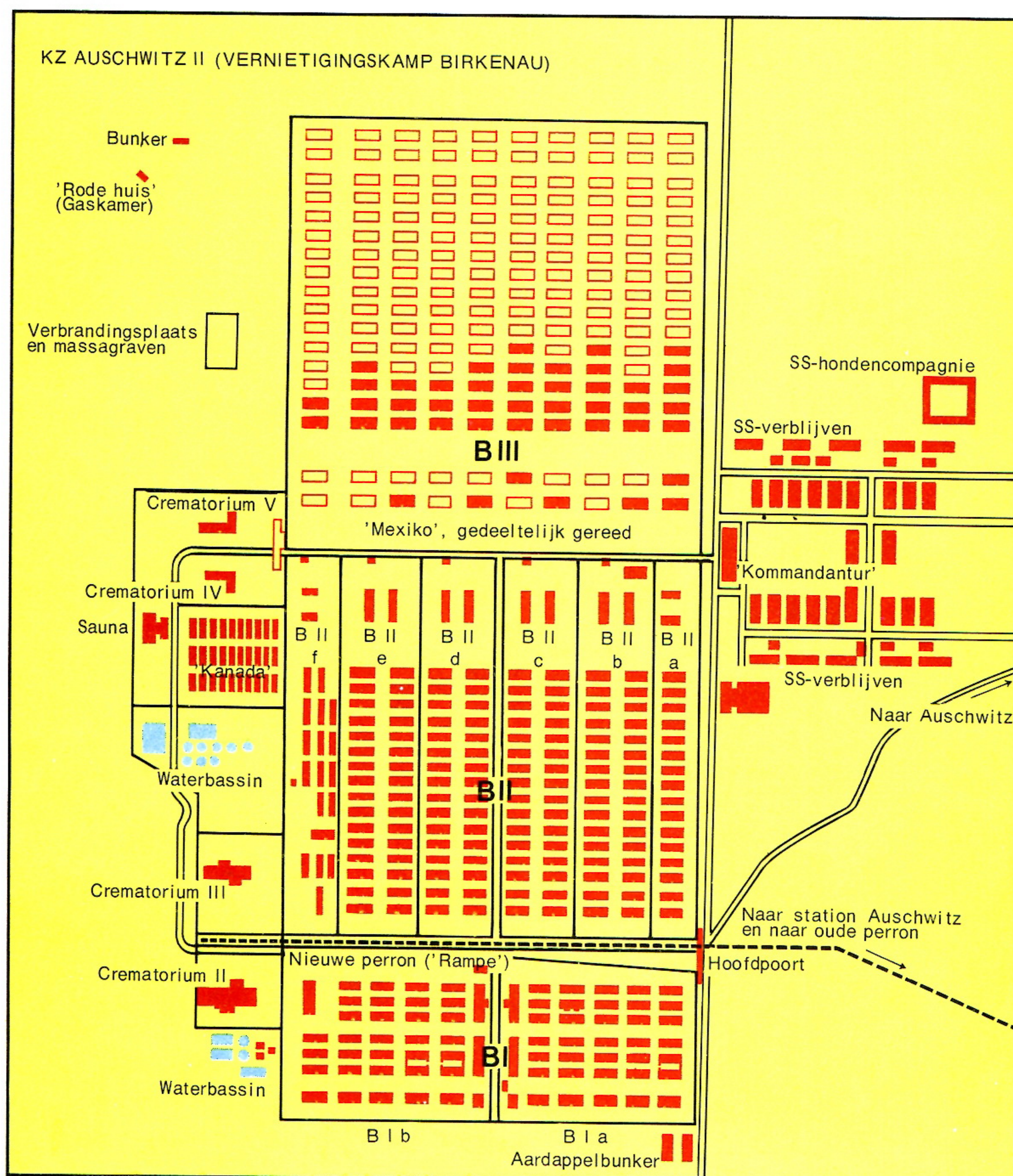

de 'Rampe' was achtergelaten. Alle werkzaamheden werden uitgevoerd door een speciaal commando van joodse gevangenen; na verloop van tijd werd het telkens vervangen door een ander en vermoord. Zieken werden vaak achter de bunker in aanwezigheid van een SS-dokter neergeschoten, wanneer zij niet in staat waren de gaskamer binnen te gaan; onruststokers deelden een zelfde lot.

In het voorjaar van 1942 vonden de vergassingen nog op zeer beperkte schaal plaats; in juli zou dat veranderen. Transport na transport werd op last van het *RSHA-Amt IV B-4* aangevoerd. Tussen 26 maart en 30 juni 1942 zijn achttien zogenaamde RSHA-transporten (vijftien uit Tsjechoslowakije en drie uit Frankrijk) binnengekomen en zonder selectie in hun geheel in het kamp ondergebracht. Het eerste transport dat geselecteerd werd, kwam op 4 juli uit Tsjechoslowakije; 372 man van de 1000 gingen naar het kamp, de overigen naar de gaskamer. De geselecteerden werden in reserve gehouden voor dwangarbeid in het kamp zelf en in het kamp Monowitz en zijn negenen-dertig *Nebenlager*. De selectie bij aankomst geschiedde door SS-doktoren, die op bepaalde tijden ook de ziekenbarakken uitkamden en de zwakste patiënten naar de gaskamers verwezen; een selectie van deze soort werd voor het eerst op 4 mei 1942 uitgevoerd. Voordien hadden de doktoren overigens ook al op zieke gevangenen gejaagd. Zij die niet binnen korte tijd weer tot werken in staat werden geacht, waren door een injectie met phenol, benzine, evipan of peroxyde om het leven gebracht; dat was in augustus 1941. In maart 1942 werden 1200 zieken uit de *Häftlingskrankenbau* van Auschwitz naar een *Isolierstation* in Birkenau overgebracht, waar men hen vermoordde of liet creperen. In de zomer van 1942 bleek dat de tot gaskamer omgebouwde boerderij, die ook 'de Bunker' werd genoemd, niet voldoende capaciteit had om het groeiend aantal ten dode gedoemden te verwerken. In de nabijheid van Bunker I bouwde men toen een tweede gaskamer. Met het oog op de nog te verwachten transporten liet men vier nieuwe gaskamers annex crematoria ontwerpen. Zij werden opgetrokken ten westen van de *Lagerabschnitte B I* en *B II*. In 1943 kwamen zij gereed. Hun gezamenlijke capaciteit bedroeg 4756 personen per dag. Het aantal slachtoffers, dat te Birkenau een graf in de lucht vond of volgens het kampjargon 'door de pijp' ging, schatte Hoess op twee en een

Links: een plattegrond van het eigenlijke kamp Auschwitz en van de 'dependance' Birkenau, die in 1942 werd gebouwd.

half miljoen, een onvoorstelbaar aantal. Aan het einde van zijn inspectiebezoek in juli 1942 zei Himmler tegen Hoess: *‘Eichmanns Programm geht weiter und wird von Monat zu Monat gesteigert. Sehen Sie zu, dass Sie mit dem Ausbau von Birkenau vorwärtskommen. Die Zigeuner sind die Vernichtung zuzuführen. Ebenso rücksichtslos vernichten Sie die arbeitsunfähigen Juden... Ihre Arbeit und Leistung habe ich gesehen, ich bin zufrieden und danke Ihnen, ich befördere Sie zum Obersturmbahnführer.’*

DE JODENKAMPEN

ROEM VOOR DE SS

DRS. C. J. F. STULDREHER

Süddeutscher Verlag

'Dies ist ein niemals geschriebenes und niemals zu schreibendes Ruhmesblatt unserer Geschichte.' Die woorden richtte Heinrich Himmler op 14 oktober 1943 in Posen tot een aantal van zijn ondergeschikten. Aan deze onverhulde roem voor de SS liet hij voorafgaan: 'Von euch werden die meisten wissen, was es heisst, wenn 100 Leiche beisammen liegen, wenn 500 da liegen oder wenn 1000 da liegen. Dies durchgemacht zu haben, und dabei — abgesehen von Ausnahmen menschlicher Schwäche — anständig geblieben zu sein, das hat uns stark gemacht.' Een jaar later, in het zicht van de naderende nederlaag, liet hij de zijnen het *anständige* moorden staken en zo goed en zo kwaad als het ging de sporen van hun roem uitwissen.

Auschwitz is niet het enige kamp in Oost-Europa geweest, waar Himmler op last van Hitler het Europese jodendom liet vervolgen. Belzec, Chelmno, Majdanek, Sobibor en Treblinka waren even gruwelijke helleoorden. In zekere zin onderscheidten ze zich in nog ongunstiger zin van Auschwitz, waar voor gedeporteerden die arbeidsgeschikt waren, tenminste nog een geringe overlevingskans bestond. In Belzec en de andere kampen werden alle gevangenen bijna direct na aankomst afgemaakt, met uitzondering van de enkelen die in speciale commando's gedwongen werden te helpen bij lijkenroof en lijkenberging. De transporten naar deze vernietigingskampen werden in Berlijn centraal geregeld door *Amt IV B.4* van het *Reichssicherheitshauptamt*, waar Adolf Eichmann transportleider was. In de organisatie van de deportaties paste de oprichting van een groot aantal doorgangskampen, waarvoor men in de bewaard gebleven documenten verschillende bena-

Het handjevol joden dat de kampen overleefde, was nauwelijks in staat om het geluk van hun bevrijding te verwerken. Deze foto werd in 1945 gemaakt in Wobbelin.

mingen tegenkomt: *Judenlager*, *Judenaufanglager*, *Durchgangslager* of *Sammellager für Juden*. In West- en Zuid-Europa werden ze de voorraadkamers voor de gasovens, zoals de getto's dat waren in de Poolse gebieden die bij het Duitse Rijk waren ingelijfd en in het *Generalgouvernement*. De *Sammellager* stonden zonder uitzondering onder toezicht van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* in de bezette gebieden. Enkele kampen van deze categorie hebben tijdelijk als *Vernichtungslager* gefungeerd, onder andere het kamp Banjica in Belgrado. Het bestond uit kazernes en op het schietterrein Jacinci, dat bij dit kazernecomplex hoorde, zijn vele joodse mannen uit Belgrado en omgeving geëxecuteerd. Ook in Kroatië heeft zo'n kamp bestaan, het *Lager Semlin*, waar tussen november 1941 en zomer 1942 8000 joodse mannen, vrouwen en kinderen gevangen hebben gezeten. De mannen werden neergeschoten, de vrouwen en kinderen in vergassingsauto's om het leven gebracht. In de zomer van 1942 begonnen de Duitsers met de deportaties vanuit de *Sammellager* naar de vernietigingskampen. In België vertrokken de transporten vanuit de kazerne Dossin in Mechelen; het eerste ging op 4 augustus 1942 naar Auschwitz, het laatste vertrok op 31 juli 1944. Ook in de vesting Breendonck bij Antwerpen was een *Judenlager* gevestigd; de gevangenen uit dit kamp gingen meestal eerst naar Mechelen en werden vandaaruit doorgezonden.

Ook in Nederland was er een centraal punt voor de transporten naar Auschwitz: het kamp Westerbork. Op één uitzondering na (het transport van 15 november 1943, dat rechtstreeks naar Auschwitz ging) was Westerbork dan ook het tussenstation voor alle joden uit het *Judendurchgangslager* in Vught, dat in januari 1943 wegens ruimtegebrek in Westerbork in gebruik was genomen als aparte afdeling van het *Konzentrationslager*'s-Hertogenbosch.

De deportaties vanuit Westerbork begonnen op 15 juli 1942 en duurden voort tot september 1944. Daags na het eerste transport uit Westerbork vertrok er ook een trein uit het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort; vooral in 1942 werden daar veel Nederlandse joden tijdelijk opgesloten, voor hun transport naar het vertrekpunt Westerbork.

In Luxemburg heeft van augustus 1941 tot eind september 1943 een deportatiecentrum bestaan in Fünfbrunnen. Het eerste transport uit dit kamp vertrok op 19 oktober 1941 met als bestemming het getto Łódź. Latere transporten uit Fünfbrunnen gingen naar Auschwitz en Theresienstadt.

In bezet Frankrijk hebben vier deportatiecentra bestaan: het kamp Beaune-la-Rolande, het kamp Royallieu bij Compiègne en de kampen Drancy en Pithiviers. De eerste drie werden in het voorjaar en de zomer van 1941 in gebruik genomen; Pithiviers ging in mei 1942 open en werd eind september van dat jaar weer gesloten. Van dit laatste kamp uit werden vooral niet-Franse joden overgebracht naar Auschwitz. Wat Westerbork was voor de deportatie van Nederlandse joden, was voor hun Franse lotgenoten vooral Drancy. Het eerste transport uit dit kamp

vertrok op 27 maart 1942 naar Auschwitz. Van de uit Frankrijk gedeporteerde joden vonden er in de vernietigingskampen 90.000 de dood.

Het aantal gedeporteerden uit Denemarken en Noorwegen is procentsgewijze veel kleiner geweest dan dat uit andere landen. In beide landen woonden voor de oorlog respectievelijk 5600 en 1300 joden; van hen zijn er in totaal ongeveer 1000 om het leven gebracht. Van augustus 1943 tot augustus 1944 heeft in Denemarken een kamp bestaan op het eiland Seeland bij Horserød. In de *Polizeigefängnis* Bredtvedt in Lörenzkog-Akershus en in het *Judenauffanglager* Berg bij Tönsberg, beide op 26 oktober 1942 in gebruik genomen, werden enige honderden joden opgesloten gehouden tot ze eind november 1942 per schip via Swinemünde naar Auschwitz werden gebracht.

Van de bijna 60.000 joden in Italië zijn er ruim 15.000 vermoord. Hun deportatie begon pas in de late herfst van 1943 vanuit de *Sammellager* Borbo San Dalmazzo, Bozen (Bolzano), Fossolo en Triëst.

Griekenland heeft 60.000 van zijn 75.000 joden verloren. De Duitsers hebben er twee *Durchgangslager* opgericht, een in Saloniki en een te Athene. De transporten naar de vernietigingskampen vielen hier in twee perioden; de eerste duurde van begin februari tot 7 augustus 1943 en had Saloniki als vertrekpunt, de tweede viel tussen 2 april en 19 augustus 1944 vanuit Athene.

Vermeld moet nog worden dat de Duitse bezetter, hoe gruwelijk het leven in de doorgangskampen ook was, vermeden heeft het vermoeden over het lot van de joden onnodig te versterken door veelvuldige executies. Dat paste ook in het systeem van de *Endlösung*. Alleen in de in het begin genoemde kampen in Joegoslavië en Kroatië traden de Duitsers brutaler op; juist zoals in Polen, Rusland en de Baltische landen konden zij er vrijer moorden dan in het westen en in een deel van Midden- en Zuid-Europa.

De dood is de gevangenen veel dichterbij geweest in een tweede categorie van kampen: de in aantal veel grotere groep van speciale *Zwangsarbeitslager für Juden*. Er waren er 675 van en meer dan de helft (375) lag in het *Generalgouvernement*. In het *Reichsgebiet* en in de na september 1939 ingelijfde Poolse provincies bevonden zich ruim 225 van deze kampen, waarvan bijna de helft gelegen was in het industriegebied Silezië. Namen als Blechhammer, Laurahütte, Sakrau en St. Annaberg zijn berucht geworden.

Het bestuur van deze kampen in een ingewikkelde en verwarde geschiedenis geweest. Legerinstanties, particuliere bedrijven en de SS hebben geprobeerd zichzelf te verrijken door gebruik te maken van het joodse arbeidspotentieel in Oost-Europa en van het — overigens zeer kleine — gedeelte van de uit West- en Zuid-Europa aangevoerde joden die als 'arbeidsgeschied' geselecteerd mochten worden. Dwars door deze geschiedenis van exploitatie van goedkope en in jammerlijke omstandigheden levende werkkrachten loopt als een rode draad de vaste wil van Himmlers SS om gehoor te geven aan Hitlers opdracht de joden te verdelgen. Het gevolg daarvan was dat het aantal arbeidsplaatsen voor ge-

dwongen joodse arbeid gestaag verminderde en dat de werkkrachten geconcentreerd werden in de *Arbeitskommandos* van de grote concentratiekampen die werkten voor de industrie. Deze opzet blijkt ondubbelzinnig uit een notitie van Himmler van 9 oktober 1942. Maar ook in die *KL-Grossbetriebe* waren de joodse arbeidskrachten niet veilig, want '*jedoch auch dort sollen eines Tages, dem Wunsche des Führers entsprechend, die Juden verschwinden*'. Waar de dwangarbeiderskampen werden opgeheven, betekende dit meestal de executie van de gevangenen of hun deportatie naar een vernietigingskamp. De algehele vernietiging van de gevangenen van zo'n kamp was overigens het laatste dat nog moge-

Hoewel Bergen-Belsen geen vernietigings-, maar een concentratiekamp was, vond er onder leiding van 'SS Hauptsturmführer' Josef Kramer een ware slachting plaats.

lijk was in uiterste willekeur bij de beschikking over leven en dood. Voor het zover kwam, waren voor de gevangenen gebrek aan voedsel, zeer langdurige en zware arbeid, erbarmelijke behuizing en barbaarse mishandeling dagelijks de kwalijke gezellen van hun leven. De geleidelijke opheffing van de *Zwangsarbeitslager für Juden* onderging begin 1944 een versnelling. Ontelbaren zijn toen vermoord; de historicus heeft in de meeste gevallen niet kunnen achterhalen wanneer precies en hoe. De geschiedenis heeft de sporen uitgewist; '*ein niemals zu schreibendes Ruhmesblatt unserer Geschichte*'.

De *Vernichtungslager* ('Eindstations') werden ingericht als efficiënt werkende liquidatiefabrieken. Er zijn acht van zulke eindhaltes geweest, waarvan Auschwitz de grootste bekendheid heeft gekregen. De vernietigingsoorden Jungfernhof in Letland en Maly Trostinec in Wit-Roethenië, die bestaan hebben van 1941 tot 1944, zijn in de stukken en in de literatuur amper terug te vinden, hoewel er tussen eind november 1941 en oktober 1942 duizenden joden uit Duitsland en Oostenrijk geëxecuteerd zijn of in vergassingsauto's om het leven zijn gebracht. Van de overige vijf — Belzec, Chelmno, Majdanek, Sobibor en Treblinka — heeft Majdanek een functie gehad die met die van Auschwitz te vergelijken is. Sedert november 1941 heette dit kamp *Konzentrationslager* Lublin-Majdanek en stond het, net als Auschwitz, onder toezicht van de *Inspekteur der KL*. De ge-

vangenen die hierheen getransporteerd werden, waren niet allen bestemd voor onmiddellijke vernietiging. Het kamp behoorde tot de *KL-Grossbetriebe*, waarin de *Osti GmbH*, een onderneming van de SS, duizenden joodse (maar ook andere) gevangenen onder zulke erbarmelijke omstandigheden liet werken, dat deze '*Muselmänner*' stierven als ratten. Zij die niet veroordeeld werden om langzaam te bezwijken aan deze slavenarbeid, werden hier, naamloos vergast of geëxecuteerd.

De eerste vergassingen in Majdanek vonden plaats in mei 1942; plaats van handeling was een houten barak van 10 × 6 × 3 meter en het gebruikte middel *Zyklon-B*. In mei 1943 werden gloednieuwe gaskamers in gebruik genomen, terwijl kort daarop het aantal crematoria werd uitgebreid. De slachtoffers van Majdanek kwamen uit Polen, de Sowjetunie, Tsjechoslowakije, Griekenland, Frankrijk en Duitsland. De gebeurtenissen in dit kamp vormen één lange reeks van misdaden met een totaal aantal slachtoffers van 360.000. Op 3 november 1943 vierden SS-commando's er een 'oogstfeest' (een feest van de jacht, St. Hubertusdag); er werden toen op één dag bijna 18.000 joodse dwangarbeiders neergeschoten. In een drietal graven in de nabijheid van het kamp, elk duizend meter lang en twee meter diep, werden de naakte slachtoffers in groepen van tien neergeschoten, de mannen gescheiden van de vrouwen. Uit twee luidsprekerwagens '*ertönte den ganzen Tag überlaute Musik...zackige Märsche und Tanzmusik*'. De volgende dag begon een speciaal commando joodse mannen met de berging en verbranding van de lijken.

Op 24 juli 1944 hebben de Russen de 6000 overgebleven gevangenen in Majdanek bevrijd. Voor het eerst kon de wereld zonder argwaan voor het boze gerucht of de propaganda kennismaken van 'de eerste gruwelen der nazi-kampen' — voor de misdadigers elders in Hitlers rijk overigens een aansporing om de sporen van hun gruweldaden nog beter uit te wissen, '*ein niemals zu schreibendes Ruhmesblatt unserer Geschichte*'.

In totaal ongeveer 1.800.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen gingen naar Belzec (ten westen van Lublin), Chelmno (halverwege de verbinding van Warschau en Posen aan de Ner, zestig kilometer ten noorden van Łódź), Sobibor (aan de Boeg in het district Lublin) en Treblinka (eveneens aan de Boeg, nabij Malkinia). Al deze kampen lagen aan een spoorlijn en de slachtoffers werden in duizenden wagonladingen aangevoerd en dadelijk na aankomst 'verwerkt'. Goebbels heeft dit proces van evacueren of *aussiedeln* 'een leuke, barbaarse bezigheid' genoemd (men leze zijn dagboek aantekeningen van 27 maart 1942); die deportaties waren in zijn ogen een onderdeel van 'de strijd op leven en dood tussen het Arische ras en de joodse pestbaci'.

Hoewel de kampen in functie op elkaar leken, zou van elk ervan een afzonderlijke geschiedenis te schrijven zijn. Belzec en Chelmno werden eind 1941 opgericht; het eerste transport Poolse joden in Chelmno kwam al op 8 december binnen en werd na aankomst dadelijk afgemaakt in rijdende gasauto's. In Belzec arriveerden de eerste duizend slacht-

offers half maart 1942. Sobibor werd in maart 1942 opgericht en Treblinka in juni van dat jaar. De eerste slachtoffers, eveneens uit Polen afkomstig, werden er in mei (Sobibor) en juli 1942 (Treblinka) binnengebracht.

Belzec heeft tot het einde van 1942 'goed gefunctioneerd': 500.000 doden. Aanleiding tot de opheffing van dit kamp was de explosie van een munitiewagon, waarschijnlijk door sabotage, waardoor grote schade werd toegebracht aan installaties en barakken. De lijken, die hier steeds begraven waren, moesten na opheffing van het kamp opgegraven en verbrand worden, een werk dat tot eind mei 1943 duurde.

In Belzec waren gaskamers ingericht die in

zoek dat zij aan het kamp Lublin brachten. Gerstein heeft bij zijn bezoek alles gezien: de aankomst van het transport, het uit de wagons ranselen van de slachtoffers, de roof van het lijfgoed, de tocht van naakte mensen naar de gaskamer, het volproppen van die ruimten, het weigeren van de dieselmotor die vier volle gaskamers tegelijk bediende en het weer op gang komen ervan ('eindelijk, na 32 minuten, zijn allen dood'), het leeghalen van de gaskamers ('kinderlijkjes vliegen door de lucht'), het nazoeken van de lijken op sieraden die verstopt zouden kunnen zijn in de genitaliën, de anus of de mondholte, het uitbreken van gouden tanden, het begraven van de lijken...

meter verderop; tachtig tot honderd personen per rit. Aan het einde van de tocht waren ze dood. In het voorjaar van 1942 kreeg deze 'instelling' de beschikking over crematoria voor lijkverbranding; de massagraven werden toen opgedolven.

Sobibor: ruim 30.000 Nederlandse joden, gedeporteerd tussen maart en augustus 1943. In totaal 250.000 mensen uit vrijwel alle bezette landen van Europa. Na een bezoek van Himmler in het voorjaar van 1943 werden de lijken opgegraven en verbrand. In november 1943 werd het kamp opgeheven, kort na de opstand van 10 oktober, die geleid werd door een Russisch officier. Van de weinige Nederlanders die uit dit oord terug-

Peter Hunter

verbinding stonden met dieselmotoren; de uitlaatgassen van deze motoren moesten het dodelijke werk doen. Over deze gaskamers heeft de Duitse SS-officier Kurt Gerstein in februari 1943 bijzonderheden verteld aan ir. J. H. Ubbink, een verzetsman uit Doesburg, met wie Gerstein al lang voor de oorlog in contact was gekomen. Die bijzonderheden zijn toen opgetekend onder de titel *'Tötungsanstalten in Polen'*. Gerstein wilde dat Ubbink ze zou laten publiceren in het illegale blad 'Trouw'. Men wilde hier zijn verhalen echter niet geloven en in plaats dat het verslag werd gepubliceerd, werd het verborgen in een kippenhok, waar het vele jaren na de oorlog is teruggevonden.

De wereld had toen kort na de oorlog al kennis kunnen nemen van een rapport dat Gerstein, zelf blauwzuurexpert voor desinfectie-aangelegenheden, begin mei 1945 tijdens zijn gevangenschap had samengesteld. Na een uiteenzetting over de motieven die hem bij de SS in dienst deden treden, vertelt hij over de omstandigheden die het hem mogelijk maakten in augustus 1942 in gezelschap van SS-Gruppenführer Globocnik een bezoek te brengen aan de vernietigingskampen in Belzec, Treblinka en Majdanek om daarmee zekerheid te krijgen over het lot van de gedeporteerde joden en de wereld te kunnen alarmeren. Het blauwzuur was nodig om de vergassing *reibungslos* te doen verlopen en om de pruttelende dieselmotoren te vervangen die meermalen een belemmering vormden voor het snelle en efficiënte doden. In Belzec kon Gerstein dit zelf constateren. Het *Endlösungsprogramm* moest vlugger verlopen, zo hadden Hitler en Himmler enige dagen tevoren tegen Globocnik gezegd bij een be-

Het nazi-mes sneed aan twee kanten toen de gevangenen onder onmenselijke omstandigheden het uiterste van hun krachten moesten geven.

In hetzelfde verslag spreekt Gerstein over het reeds genoemde bezoek van Hitler en Himmler aan Lublin en vermeldt hij de vraag van een ambtenaar aan Globocnik:

'Mijnheer Globocnik, acht u het wel juist dat de lijken worden begraven en niet verbrand? Het is mogelijk dat de generatie die na ons komt, voor deze aangelegenheid niet het juiste begrip kan opbrengen.'

'Mijne heren', antwoordde Globocnik, 'wanneer er na ons een generatie zou komen die zo slap en zo verwekelijkt is dat ze onze grote taak niet begrijpt, dan is het hele nationaal-socialisme er inderdaad voor niets geweest. Ik ben van mening dat men bronzen gedenkplaten moet meebegraven, waarop voor het nageslacht is vastgelegd dat wij de moed hebben gehad dit grote en zo noodzakelijke werk te verrichten.'

'Later is men', zo vervolgt Gerstein in zijn verslag, 'evenwel toch tot een ander inzicht gekomen. Men is de lijken toen met behulp van benzine en dieselolie gaan verbranden. Zoals het in Belzec was, zo was het in de andere kampen.'

Chelmno: 300.000 doden tot april 1943; daarna is het kamp nog wel blijven bestaan (tot april 1945), maar gedurende die twee jaar heeft het weinig dienst gedaan. Chelmno was gelegen in een door een park omgeven slot dat door euthanasie-experts uit Hadamar was uitgezocht en dat bemand was met technisch-geschoold vergassingspersoneel. De *Sonderwagen* reden de slachtoffers van het slot naar een prachtig *Kiefernwald*, vier kilo-

keerden, hebben er een paar aan die opstand deelgenomen.

Treblinka: ook hier een opstand, op 2 augustus 1943. Himmler gelastte in het voorjaar van 1943 ook voor dit kamp de verbranding van de lijken. Over de joodse bergingscommando's schrijft de Russische auteur W. Grossmann: *'Der furchtbare Gestank und die Hitze der Öfen töteten die ausgemergelten Leute, die brachen beim Heranziehen der Toten selbst tot zusammen und fielen auf die Ofenroste. Milliarden schwerfälliger, überfressener Fliegen krochen auf der Erde herum, surrten in der Luft.'* 730.000 doden in een periode van 1 augustus 1942 tot 15 mei 1943. Het station van Treblinka was met loketten, wachtlokalen etcetera gecamoufleerd, maar de reizigers naar de dood werden met honden naar de gaskamers gedreven. Op 23 augustus 1943 werd het laatste transport binnengebracht. Er was in dit kamp een *Lazarett*, waar zieken, invaliden en kinderen voor wie de tocht naar de gaskamers te ver was, werden doodgeschoten. In Treblinka bevond zich ook SS-man Hittreider, specialist in het doden van kinderen. Volgens een ooggetuige: 'Hij greep ze bij de voetjes en sloeg ze dood door ze met het hoofdje tegen een schutting te smakken.' Stangl was commandant van Treblinka. Van begin augustus tot midden december 1942 werd iedere dag een trein vol mensen aangevoerd, uit Polen, uit geheel bezet Europa, ook zigeuners.

Het is nog niet genoeg; er zijn nog enige kampen te noemen die bij de *Endlösung* een rol hebben gespeeld. Ze dienden echter als camouflage om de joden en de buitenwereld te misleiden. Hun namen zijn Theresienstadt en Bergen-Belsen. Het toeval heeft gewild dat

vooral voor de westerse wereld Bergen-Belsen symbool is geworden voor de uitroeiing van de joden. Het was een van de eerste kampen die werden bevrijd (begin april 1945 door de Engelsen) en 'the horror of Bergen-Belsen' werd voor de westerse wereld wat Majdanek en sedert januari 1945 Auschwitz al geruime tijd waren voor Rusland en Oost-Europa. Het 'getto' Theresienstadt, een oud, ommuurd stadje in Bohemen, stond disciplinair onder toezicht van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* in Praag, maar over het lot van zijn bewoners werd beschikt door *Amt IV B.4* — Eichmann — in overleg met het *Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren*. Het was een verkapt

er tenslotte ruim 31.000 gevangenen aan. In Theresienstadt heeft naast de verplichte arbeid voor de gettohuishouding ook dwangarbeid bestaan, onder andere ten behoeve van de *Glimmerspalter Mica*; er werd ook geranseld en geëxecuteerd. Maar het allergergste voor elke gevangene was de nachtmerrie van een kans op transport. De nazi's hebben de regisseur Kurt Gerron van Theresienstadt een propaganda-film laten maken onder de titel '*Hitler schenkt den Juden eine Stadt*'. Hij werd pas in augustus-september 1944 opgenomen en het getto werd ervoor herschapen in een soort Hollywood. Gerron werd na zijn arbeid schielijk op transport gesteld naar Auschwitz; het lot van

er regels voor het internationaal verkeer. Uit tactische overwegingen wilde het *RSHA* dat niet toestaan; de weg naar de gaskamers moest openblijven. Bergen-Belsen was dan ook een concentratiekamp met alle verschrikkingen van dien. De gevangenen, die officieel als *Lagerinsassen* van het zogenaamde *Sternlager* werden aangeduid in plaats van als *Häftlinge*, raakten gewoonlijk al bij aankomst alle illusies kwijt die ze tot dat moment wellicht hadden gekoesterd over hun uitwisseling. Gedurende het gehele bestaan van het *Austauschlager* zijn slechts drie kleine transporten van een paar honderd mensen naar het buitenland gegaan.

Peter Hunter

Judendurchgangslager. Door groepen zogenaamde *bevorzugter Juden* naar het getto te deporteren probeerde men iedere interventie te hunnen gunste uit te schakelen. Theresienstadt werd voor deze functie bestemd op de Wannseeconferentie, die op 20 januari 1942 in Berlijn werd gehouden. Als doorgangsgetto was het toen reeds in gebruik voor de Boheemse en Moravische joden; van deze groep is 90% in Theresienstadt terecht gekomen. Duitse en Oostenrijkse joden boven 65 jaar en zij die ouder waren dan 55 jaar maar gebrekkig, mochten met hun echtgenoten en kinderen tot 14 jaar naar Theresienstadt worden overgebracht. Dit gold ook voor joden die in de Eerste Wereldoorlog zwaargewond waren geraakt, ook al hadden ze geen *Verdienstkreuz* gekregen, en voor de joodse partners van een niet meer bestaand Duits-joods huwelijk. Zo waren er nog enige uitzonderingen, onder andere de Nederlandse Barneveld-joden en de joden uit de Hongaarse *Sammellager* die sinds december 1944 niet meer naar de *Vernichtungslager* gedeporteerd konden worden.

Het aantal mensen dat tot de herfst van 1944 naar Theresienstadt was gebracht, bedroeg 153.000, maar 57% ervan — dat wil zeggen ongeveer 87.000 personen — was van januari 1942 af al doorgestuurd naar de vernietigingskampen. In diezelfde periode waren in Theresienstadt ongeveer 35.000 gevangenen overleden. In de laatste veertien dagen voor de bevrijding van het getto door de Russische troepen op 7 mei 1945 werden in Theresienstadt ruim 14.000 gevangenen binnengebracht uit geëvacueerde concentratiekampen. Dat maakte de toestand in het getto nog ondraaglijker dan hij al was. De Russen troffen

Om een hapje koolsoep of een paar aardappelen te bemachtigen stond men vaak urenlang keurig in het gelid te wachten.

velen. Zo goed was het in Hitlers stad. In februari en april 1945 heeft het *RSHA* 1200 Hongaarse joden naar Zwitserland en 413 Deense joden naar Zweden laten vertrekken — gebeurtenissen die men stellig niet zou hebben durven verwachten in dit getto, dat slechts doorzending naar een vernietigingskamp kende.

Eerder had men dat mogen verwachten van Bergen-Belsen, een krijgsgevangenenkamp, waar in april 1943 op last van Himmler een zogenaamd *Aufenthaltslager für Juden* opgericht moest worden, een soort interneringskamp voor die joden met wie de *Reichsführer-SS* te eniger tijd handel met de geallieerden zou kunnen drijven, indien dat nodig mocht blijken. Zij die vanuit Nederland hierheen werden gebracht, behoorden tot de zeer kleine groepen die in het bezit waren van een Palestina-certificaat, van een dubbele nationaliteit of van de nationaliteit van een van de neutrale landen (voornamelijk in Zuid-Amerika) of die zeer belangrijke relaties overzee hadden. Voor andere bezette landen kan men zich, in vele varianten, uitzonderingen van soortgelijke aard voorstellen.

Dit uiterst kleine aantal uitzonderingen werd echter door het bestaan van Bergen-Belsen niet geschrapt van de lijst van slachtoffers van het *Endlösungsprogramm*. Het kamp mocht niet de officiële status van *Internierungslager* hebben — dit om pottekijkerij van het Internationale Rode Kruis en de *Schutzmächte* te verhinderen; nog steeds immers bestond de Conventie van Genève en waren

Wat de slachtoffers van Bergen-Belsen betreft: van de bijna 4000 Nederlandse joden die in 1944 hierheen werden gedeporteerd, is 70% óf in het kamp (ook na de bevrijding) óf na deportatie óf tijdens de evacuatie bij de ontruiming van het kamp om het leven gekomen. Voor de joden uit andere landen ligt het percentage niet anders. Een van de oorzaken van de enorme sterfte onder de gevangenen was de verslechtering van de levensomstandigheden in de laatste maanden voor de ontruiming en de bevrijding door de toevloed van uit andere kampen geëvacueerde gevangenen. Hiervan getuigen nog steeds de foto's van de 'bevrijding' van het kamp door de Amerikanen.

Tenslotte zij nog gewezen op het bestaan van ongeveer veertig *Sonderlager* voor Hongaarse joden. Ze lagen langs de grens van Oostenrijk met Tsjechoslowakije en werden opgericht tussen juni en november 1944. De eerste golf gedeporteerden arriveerde in juni en juli in deze kampen; de tweede golf volgde in oktober. De laatste bestond uit 30.000 mannen die te voet naar de punten werden gevoerd waar tegen de oprukkende Russen verdedigingswerken werden aangelegd. Met de mannelijke gevangenen die in de zomer al bij Wenen en langs de Beneden-Donau waren ingezet, waren ook hun vrouwen en kinderen gearresteerd. Ze zijn, blijkens een brief van Eichmann, met *Vorzugtransporte* doorgestuurd naar Auschwitz en '*dort aufs Eis gelegt*'.

En dit moge dan het slot zijn van een schets uit het '*niemals zu schreibendes Ruhmesblatt unserer Geschichte*'. Zij die aan dit beulswerk hebben deelgenomen, duizenden mannen en ook vrouwen, hebben toch de sporen van hun roem nagelaten...

DE VERVOLGING
VAN DE ZIGEUNERS

WOONWAGENS EN KAMPEN

JOEP BÜTTINGHAUSEN

Ronald Sweering

Tot de minderheden, die de nazi's reeds voor, maar vooral tijdens de oorlog te vuur en te zwaard hebben vervolgd, behoorden ook de zigeuners. Over het tragische lot van dit volk is na 1945 weinig bekend geworden. Daarvoor zijn in grote trekken drie redenen. Ten eerste gingen de nazi's bij het vervolgen van de zigeuners veel minder systematisch te werk dan bij het uitroeien van de Europese joden. Ten tweede zijn er om verschillende redenen, zoals een weinig hechte organisatie en nog veel voorkomend analfabetisme, na de oorlog onder de zigeuners zelf slechts weinigen naar voren gekomen, die de vervolging van hun volk onder de aandacht van het publiek hebben gebracht. En ten derde heeft 'de

maatschappij' met haar nog altijd bestaand vooroordeel jegens de zigeuners zich niet zo bijster veel gelegen laten liggen aan het oorlogslot van deze mensen, die in Europa al eeuwenlang aan verschillende vormen van vervolging hadden blootgestaan. Hoe het ook zij, de discriminatie van de zigeuners in nazi-Duitsland nam reeds een aanvang in 1936. In dat jaar werd er door de *Sicherheitsdienst* een speciale onderzoekafdeling opgericht, die zich ging bezighouden met de zigeuners en op zigeunerwijze rondtrekkende mensen. Voorts werden de Neurenberger wetten ook van toepassing verklaard op de zigeuners. Goebbels richtte zich in een artikel in 'Das Reich', waarin hij een wet tegen het *Zigeunerunwesen*

aankondigde, vooral fel tegen de *Mischlinge*, de niet raszuivere zigeuners. Himmler beschouwde alleen de Sinti en de Lalleri, twee zigeunerstammen die reeds lang in de Duitstalige landen rondtrokken, als raszuiver. Hij wilde hen laten opsporen en bestuderen, daar hij hen zag als rechtstreekse afstammelingen van het door de nazi's zozeer bewonderde Indogermaanse ras. Als zodanig vielen zij onder de wet op de Bescherming van Historische Monumenten. Voor alle andere zigeunerstammen, door de nazi's gemakshalve *Rom* genoemd, en voor de 'gemengdbloedigen' begon het er echter al gauw somber uit te zien. In 1937 begon men de zigeuners te concentreren in woonkampen aan de

rand van grote steden, wat de latere pogingen tot uitroeiing uiteraard vergemakkelijkte. Eind 1938 liet Himmler zijn 'Zigeuner-Grunderlass' verschijnen, dat het omineuze opschrift 'Bekämpfung der Zigeunerpflege' droeg. In het kader daarvan werden de oude identiteitsbewijzen van de zigeuners ingetrokken, zij moesten zich voor registratie bij de politie melden; het verstrekken van vergunningen voor reizende beroepen werd sterk beperkt, velen mochten hun 'woonplaatsen' niet meer verlaten en anderen belandden in concentratiekampen, waar zij met souteneurs en andere werkschuwen werden ingedeeld bij de Asos, de asocialen. Ook de roep om sterilisatie van zigeuners begon steeds sterker te

transport gesteld. Tienduizenden zigeuners kwamen in concentratiekampen terecht, waar velen van hen aan medische experimenten werden onderworpen. De beruchte Dr. Eisele joeg al in 1941 tientallen zigeuners in Buchenwald met injecties de dood in. De al even beruchte Dr. Mengele doodde begin augustus 1944 in Auschwitz-Birkenau eigenhandig zestien jonge zigeuner-tweelingen met een nekschot, omdat hij nauwkeurig hun inwendige organen wilde laten meten. Hij liet ook zigeuners met meerkleurige ogen doden, waarna hij preparaten hiervan voor nader onderzoek naar Berlijn zond. Uit na-oorlogse getuigenissen is gebleken dat de grote zigeunerafdeling in Auschwitz-Birkenau de ergste

waren geïnterneerd. Kinderen, die zich verborgen hadden gehouden, werden later door de SS-beul Wilhelm Boger opgespoord, bij de voeten gegrepen en tegen de wanden van de barakken gesmeten. Buiten de kampen bejiverden vooral de gevreesde *Einsatzgruppen* van de SS zich om de zigeuners massaal te doden. Op de Krim hadden zij reeds tegen maart 1942 vrijwel alle zigeuners geëxecuteerd. In de zomer van dat jaar ondernam de *Einsatzgruppe Jacob* in het westen van de Oekraïne drie-tot viermaal per week acties 'tegen de zigeuners, de joden, de partizanen en ander gespuis.' Kroatische nationalisten en nazi-gezinde Oekraïeners droegen hun eigen steentje bij door ware slachtingen onder de

TER WILLE VAN DE VOLKSGEZONDHEID

'Ter wille van de volksgezondheid en in het bijzonder omdat de zigeuners erfelijk zwaarbelast zijn, omdat zij onverbeterlijke misdadigers zijn die als parasieten leven te midden van ons volk en omdat zij niets anders doen dan grote schade aanrichten, waarbij de raszuiverheid van de boerenbevolking in de grensgebieden ernstig in gevaar wordt gebracht, zoals ook haar leven en wandel, behoort men er allereerst op toe te zien dat zij zich niet zullen vermenigvuldigen en dat zij aan dwangarbeid in werkkampen zullen worden onderworpen. Dit doel kan niet geheel worden bereikt, wanneer men louter de bestaande wetten in acht neemt en toepast...

De argumenten die pleiten voor sterilisatie van de zigeuners, kunnen inderdaad beter tevoren in het geheim worden ontwikkeld om de aanwas van de zigeunerbevolking met succes tegen te gaan, louter overeenkomstig de wet tot voorkoming van de geboorte van erfelijk belaste kinderen. We moeten deze wet drastisch en zonder voorbehoud ten uitvoer leggen zonder daarvan ophef te maken.

Hierdoor zou men althans voorkomen dat de buitenlandse pers in rep en roer raakt.'

(Uit een in 1938 geschreven brief van Gauleiter Portschy van Stiermarken aan Reichsminister Dr. Lammers)

Links: op twee 'raszuivere' stammen na zijn alle zigeuners door de nazi's vervolgd.

Rechts: het late begin van zijn vervolging behoorde het zigeunervolk voor uitroeiing.

klinken. Ze schreef de arts Dr. Eva Justin dat 'van rassenhygiënisch standpunt bezien de onvruchtbaarmaking van deze mensen dient te worden bevorderd.' Vooral van 1940 af zijn inderdaad grote aantallen zigeuners gesteriliseerd. In dat jaar werd ook een begin gemaakt met de massale deportatie van zigeuners. Op 27 april gaf Himmler een geheim bevel uit dat midden mei een eerste transport van 2500 zigeuners naar het *Generalgouvernement* moest worden gezonden. Ze mochten aan geld slechts tien mark meenemen. In korte tijd werden zo 30.000 zigeuners op

Ronald Sweering

van alle was. De in die afdeling tewerkgestelde joodse arts Lucie Adelsberger schreef later in haar boek 'Auschwitz — ein Tatsachenbericht' onder meer: 'Onder het steunen van de zwaar zieken en het klagende gekerm van de stervenden klonk telkens weer de roep van de zigeuners: 'Mulo, mulo — een dode, een dode...' Niets dan doden. Twintig, dertig per dag in een blok, in alle blokken!' En een paar bladzijden verderop: 'In die nacht gingen 2500 Tsjechische zigeuners naar de gaskamers. Dat was onze tweede zondag in het kamp, de 30ste mei 1943.' In de nacht van 31 juli op 1 augustus 1944 werden de laatste 4000 zigeuners vergast van de 20.000, die voor het merendeel in maart 1943 in Auschwitz

zigeuners aan te richten. Zo werden in het bos van Wolyn in Oost-Polen duizenden zigeuners door Oekraïeners vermoord. In de andere Oost-europese landen verging het de zigeuners nauwelijks beter. Hoeveel zigeuners er in totaal door de SS doodgeschoten, in kampen als Auschwitz, Łódź, Maidanek, Treblinka en Sobibor vergast of op andere wijze vermoord zijn, valt niet met enige nauwkeurigheid vast te stellen. Volgens de betrouwbaarste schattingen moeten het er tussen de 400.000 en 500.000 zijn geweest. Slechts het feit dat de Duitsers wat laat met de genocide op de zigeuners zijn begonnen, heeft dit tragische volk voor totale uitroeiing behoed.

DE 'DEFINITIEVE OPLOSSING'

DEPORTATIE EN LIQUIDATIE

C. C. ARONSFELD

Een van de voornaamste karaktertrekken van de nazi-politiek was haar onverbiddelijke geleidelijkheid. Hoe fantastisch de doelen wellicht ook schenen, ze werden met de grootst mogelijke ernst en op de meest rationele wijze nagestreefd. In zijn boek *'Mein Kampf'* deed Hitler de 'stap voor stap'-strategie uitvoerig uit de doeken; met deze strategie zou, aldus de schrijver, het 'onmogelijke' worden bereikt. Dit was zowel van toepassing op het algemene doel — de wereldoverheersing — als op een zeer speciaal doel: de fysieke vernietiging van de joden.

De 'definitieve oplossing van het joodse vraagstuk' (*Endlösung der Judenfrage*) had Hitler beziggehouden, sinds hij in 1919 de slagzin *'Juda verrecke!'* had gelanceerd. Zowel vóór 1933 als daarna is deze idee door de nazi-leiders publiekelijk en op consequente wijze uitgedragen. En wat een ieder als 'onmogelijk' had beschouwd, werd geleidelijk en in etappes ten uitvoer gelegd: algemene degradatie (1933), isolering door middel van de Neurenberger wetten (1935), economische discriminatie (1936-1937), de openlijke terreur van de *Kristallnacht* (1938), verdrijving (1939) en tenslotte tijdens de oorlog, deportatie naar de verdelgingscentra. Het proces dat in Duitsland zelf acht jaar had gevegd, voltrok zich in de bezette gebieden en satellietlanden, toen de nazi's eenmaal de nodige ervaring hadden opgedaan en zich aan de wereldopinie betrekkelijk weinig hoefden te storen, in luttele maanden.

Het was de bedoeling dat de joden werden overgeheveld naar een gebied waar ze konden worden afgeslacht zonder dat dit hinderlijke aandacht trok. Want al hadden de nazi's hun voornemens vaak genoeg uitgebazuind, ze konden alleen maar hun gang gaan, doordat de rest van de wereld — Duitsers, niet-Duitsers en zelfs joden — weigerden te geloven in de ernst van dit al te onwaarschijnlijke plan. En toen de laatste, noodlottige etappes waren bereikt, moest er misleiding worden gepleegd door de misdaad te omschrijven met verhullende termen als 'vestiging elders' (*Umsiedlung*) voor deportatie, en 'speciale behandeling' (*Sonderbehandlung*) voor verdelgung. Voor het moorden op grote schaal kwam West-Europa uiteraard minder in aanmerking en de keus viel dan ook op een aantal afgelegen streken in Polen, te meer daar een aanzienlijk deel van het Europese jodendom — 3,5 miljoen op een totaal van 9 miljoen — reeds in dat land was geconcentreerd.

Zes weken na de inval in de Sowjetunie werd officieel machtiging verleend tot nieuwe deportaties in een decreet van Rijksmaarschalk Goering, gedateerd 31 juli 1941, waarin de chef van het *Reichssicherheitshauptamt*, Reinhard Heydrich, werd opgedragen 'alle voorbereidingen te treffen met betrekking tot de organisatie en de materiële en financiële aspecten van een totale oplossing van het joodse vraagstuk in de territoria die zich onder Duitse invloed bevinden'. Heydrich kreeg eveneens opdracht tot het uitwerken van 'een overzicht van de administratieve, materiële en financiële maatregelen, die reeds zijn genomen ten behoeve van de tenuitvoerlegging van de voorgenomen definitieve oplossing van het joodse vraagstuk.'

Kort daarna werden de eerste verdelgingsinstallaties gebouwd te Chelmo (Kulmhof). Systematische actie werd het eerst ondernomen waar men meende dat dit het veiligst kon gebeuren: in Groot-Duitsland zelf (Duitsland, Oostenrijk en het Tsjechische 'Protectoraat'). In oktober en november 1941 werden uit een geschat totaal van 300.000 nog aanwezige joden er 50.000 naar de getto's van Łódź, Warschau, Riga, Kowno en Minsk gezonden. Dwangarbeid en slechte hygiënische omstandigheden eisten een zware tol; de weinigen die ondanks ziekten en ontberingen in leven bleven, werden na verloop van tijd afgevoerd naar een van de vernietigingskampen. Eind 1942 waren uit Groot-

Duitsland 215.000 joden weggevoerd; de rest, meest geschoolde arbeidskrachten, volgde begin 1943. Al deze mensen, met uitzondering van de 'bevoorrechte' bejaarden, gingen rechtstreeks naar Auschwitz en andere vernietigingskampen in Polen. In mei 1943 werd Berlijn officieel *judenrein* verklaard.

Na hun eigen land waren het de satellietlanden, zoals Slowakije en Kroatië, die naar de ervaring van de Duitsers, de minste moeilijkheden opleverden. Hier stond het werk onder leiding van 'adviseurs inzake joodse aangelegenheden' (*Judenberater, Judenreferenten*), waarmee de betrokken regeringen werden opgescheept. Uit Slowakije werden tussen maart en juni 1942 52.000 van de 90.000 joden

Boven: hoeveel joden er tijdens de Tweede Wereldoorlog om het leven zijn gekomen in de vernietigingskampen, op weg daarheen of zelfs al eerder, is nooit met zekerheid komen vast te staan. Bovenstaand overzicht, dat behalve de belangrijkste kampen ook het aantal vermoorde joden per land aangeeft, is dan ook slechts samengesteld aan de hand van zo betrouwbaar mogelijke schattingen. Soortgelijke schattingen geven een totaal van zes miljoen doden.

Linkerpagina: eerste stap op weg naar de vernietigingskampen was het samenbrengen van joden op centrale punten, vanwaar ze naar de 'Durchgangslager' gingen. Deze foto werd gemaakt in de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam, waar de joden uit de hoofdstad werden bijeengebracht nadat ze uit hun huizen waren gehaald. De meesten gingen daarna door naar Westerbork. Van de 140.000 Nederlandse joden kwamen er in de oorlog ongeveer 104.000 om het leven.

De laatste tocht door de straten van Amsterdam. Joden vrienden als koelies.

Hartroerend afscheid. De Arie vervoert de bagage in het zweet zijns aanschijns.

De moderne klaagmuur. Aan deze zijde van het hek diepe droefheid....

Terwijl binnen de omrastering dikke pannekoeken gesneden worden....

En de stemming zeer gemoedelijk wordt. Die betreurensvaardige joden!

Wij hebben afscheid moeten nemen, afscheid van gasten, die sinds eeuwen ons brood z.g. met ons deelden en de beste stukken voor zich zelf wisten te veroveren. Wij hebben ze uitgeleide gedaan en hebben hun een laatste vaarwel toegeroepen, daar op een terrein aan den Polderweg in Amsterdam-Oost. Zij droegen groote insignes, zespuntige sterren, die daar achter het hekwerk het bewijs waren, dat zij behoorden tot de leden van het reisgezelschap naar Polen.

De joden zijn dus officieel uit Nederland verdwenen. Wel wandelen er nog eenigen rond, maar die zullen de dappere achterhoede vormen.

De joden hebben dus afscheid van Nederland genomen en wij Nederlanders van hen. Aan weerszijden zijn tranen gestort en wij nationaalsocialisten stonden er bij en hebben dit afscheidnemen met een gevoel van verbijstering gadeslagen. Wij hebben de afscheidnemende Nederlanders gezien na het hartroerend vaarwel. Maar tevens zijn wij eens een kijkje gaan nemen achter de „tralies“, achter het „prikkelendraad“ en hebben de joodsche reizigers nog eens aan een nader onderzoek onderworpen. Welk een verschil! Hoe vreemd is ons dit joodsche volk toch wel in alles gebleven, ondanks het feit, dat zij hier reeds vele eeuwen gevestigd zijn. Daar gingen de Nederlanders, goede Nederlanders zullen wij nu maar niet zeggen, met een stijven rug, alsof zij zich verzetten tegen het geweld, dat den joden zoogenaamd wordt aangedaan. Daar gingen zij met een traan in het oog, onbepakt en onbeladen, terwijl zij kwamen als pakjesdragers van het joodsche gespuis. Zij hadden de pest er in en wij zijn er van overtuigd, dat zij den geheelen avond minstens nog aan de joodsche vrienden gedacht hebben, dat zij zich hebben voorgesteld, waar zij nu wel zouden zitten, welke onmenselijke behandeling zij nu wel op dat uur en in die minuut zouden ondergaan en wat al niet meer van dat schoons.

En de joden? Terwijl de Ariërs aftrokken, verdwenen de joden door het hek en bevonden zich op de plaats van afvaart naar het verre Polen. Zooals zij hier eens gekomen waren, zoo verdwenen zij weer. Die laatste stappen moesten zij hun pakken zelf dragen, want toen mochten hun blanke vrienden hen niet meer vergezellen. Dat was zwaar. Zelfs de moeders moesten hun eigen kinderen op den arm nemen, en ook dat was bovenmenselijk zwaar. Maar dat alles deden ook zij eens, die voor korten of langen tijd naar dit land kwamen en hier een voorloopig vaderland van melk en honig hoopten te vinden. Met het vaste voornemen om, wanneer de melk gedronken en de honig verteerd zou zijn, een ander land te zoeken en dat dan als hun vaderland te beschouwen.

Zoo waren zij dus het hek binnen gekomen om den tocht naar het nieuwe beloofde land te aanvaarden. Wij hadden

achter de „tralies“. Wij hadden een beeld van den klaagmuur in onze gedachten, maar de werkelijkheid was anders. De klaagmuur was er, maar die was buiten het hekwerk, daar werd door de niet-joden geweeklaagd om hun verloren vrienden. Binnen echter zag het er anders uit. Na de formaliteiten, die door de leden van den joodschen raad werden vervuld, zoodat alles zich afspeelde onder een aggenebbes-klikje, zochten de „heeren“ en „dames“ een plaatsje in de zon op. In jaren hadden zij niet zooveel zon genoten als juist op dezen dag van hun verhuizing. Enkel en zal het misschien de oude dagen in Zandvoort in herinnering terugeroepen hebben, zooals ook in ons onwillekeurig een vergelijking met deze jodenbadplaats opkwam.

Daar zaten zij op lange banken, eerst genoegelijk en stil bij elkaar, want zij moesten nog een beetje aan deze situatie wennen. Maar toen dat gelukt was en zij zich al een beetje aan dit zonnegestreel hadden aangepast, toen kwamen de tongen los. Overal vormden zich groepjes. Gelach en vroolijkheid allerwegen. Men scheen zich best in de nieuwe situatie te kunnen schikken.

In deze massa jodenlijven was geen spoor van eenig verzet te vinden, zelfs niet van eenige verbetering. Ook niet van een zich schikken in de omstandigheden, zich schikken dan in onzen zin, waarbij de trots toch ook altijd nog een woordje te spreken heeft. Daar zaten zij, genoegelijk op den grond hun pannekoeken etend of aan een worst kluivend. Daar stonden zij te schreeuwen om water of om melk, dat hun met boterhammen door den joodschen raad werd verstrekt. En daar moest vanwege dezen joodschen raad omgeroepen worden, waar de bekers voor dit vocht toch eigenlijk bleven, want dat er nergens meer een beker te zien was. Uit de tassen en pakken kwam toen het geleende drinkgerei weer ten deele te voorschijn. De joden schenen deze voorwerpen als afscheidsgeschenken te hebben opgevat.

Dat is echter een glimplicht, dat ons in het geheel geen verwondering bereid heeft. Wat ons wel verwonderde is het feit, dat wij daar met ons tweeën zoo rustig temidden van een paar duizend „vijanden“ konden wandelen, terwijl wij van geen enkelen kant ook maar iets te hooren kregen. Geen vijandelijke blik, geen hooghartig ons den rug toekeeren, geen grimlach, niets. En nu moet men niet denken: „Jawel, dat is alles goed en wel, maar met machinegeweren op je gericht en met bajonetten in je buik laat je die dingen wel“. Noch machinegeweren, noch bajonetten waren hier te zien en later op den middag zelfs nauwelijks een uniform.

Er wordt altijd van lafheid van de joden gesproken. Nooit is dit ons duidelijker geworden dan juist op dezen zonnigen middag. Zouden wij het in ons hoofd halen hen, die ons zouden deporteren

pikken? Zouden wij het in ons hoofd halen, indien wij daar zaten en de jood ons uitgeleide zou doen, hem te vragen: „Mogen wij ook op de foto?“

Maar dat is nu eenmaal jodengein, zal men zeggen. Ook deze gein echter is een uiting van een levenshouding. Laten wij dat nooit vergeten.

De jood zelf boezemt ons echter weinig belangstelling in. Dat is altijd zoo geweest, dat zal niet veranderen, nu wij afscheid van hen genomen hebben. Belangrijk is volgens ons, wat de joden hier in ons volk volbracht hebben.

En daarover gaf de houding der niet-joden ons uitsluitsel. Wij hebben het destijds doorgedreven, dat de joodsche mentaliteit bedwongen werd, voor zoover zij zich manifesteerde in de traptaxi. Slavendienst dus werd verboden. Maar hier zagen wij dit alles weer opduiken. Een bakfiets met een dikke jodin er op, zalig gebed in een stapel voden, die de reis naar Polen mee aanvaarden moesten, werd voortbewogen door één trappenden en één duwendenden jongen, beiden zonder ster. Een verheffend schouwspel. Maar een duidelijk teken, dat destijds deze maatregel niet voor niets genomen is.

Dit was niet het eenige vehikel, dat door de joden gebruikt werd. Zij kwamen aangereden in vrachtwagens, in ponytaxi's, in rijiutgen, ja zelfs in personenauto's. Nog eenmaal moesten zij gebruik maken van de luxe, die zij vroeger als voor zich geschapen dachten.

Hoeveer de jodenvereering wel in ons volk doorgedrongen was, werd ons eerst recht duidelijk bij het zien van dit afscheid. Hoeveel bloed er door het joodsche reeds verontreinigd werd, hoeveel bastaarden er hier op de straten rondloopen, dat alles kon men eerst zoo recht begrijpen bij het zien van deze scènes. Doode getallen werden hier levend. De practijk bevestigde de wetenschap.

Maar erger nog. Wij waren ook reeds op weg een net blond jodentype met bijna arisch gezicht te kweken. Daar wandelden zij rond, deze joden en jodinnen. Een bekende lichte vrouw was er bij, platina, zoodat geen mensch haar het joodsche bloed zou aanzien. Tientallen liepen daar, die zoo zonder meer de bruid van een goeden arischen jongen hadden kunnen worden, zonder dat de man er ook maar een oogenblik aan zou hebben gedacht een jodin tot vrouw te kiezen. Daar was een gevaar en dat gevaar was zeer groot. Het is goed, dat hier ingegrepen werd.

Zoo zijn de joden dan verdwenen. Wij hebben afscheid genomen. Wij hebben gezien hoe zij in de treinen verdwenen. Wij hebben geen medelijden met hen gehad. En geen, die hen daar gezien had, zou dat gehad hebben. Duizenden joden-vrienden zouden, indien zij bij een dergelijk vertrek aanwezig geweest waren, zich afgevraagd hebben, of zij nu daarvoor en daarom zoo „menschelijk“ moesten denken.

Op het Amsterdamse Centraal Station worden
Nederlandse joden in de trein gedreven.

Links: in 1943 nam het weekblad 'Storm-SS'
op cynische wijze afscheid van de joden.

LIJKENCOMMANDO

Het was intussen avond geworden, de lichten aan de draad waren ontstoken.

Daar was de zaalcommandant, een dikke verpleger. Hij riep de twee nieuwelingen: 'Lijken-commando.' De Hond grijsde: 'Dat is een mooi karwei, stroop je mouwen maar op voor de smurrie.'

Ze gingen naar buiten. Er stond een grote, platte vrachtauto, de laadbak met zink beslagen. Uit de kelder brachten de lijkendra-

gers de lijken naar boven. Twee tegelijk op een baar. Ze konden er makkelijk twee tegelijk dragen, ze waren levend al geraamten geweest, vel over been, deze uitgeteerde, kapotgewerkte mensen.

Ze namen de lijken een voor een bij de armen en benen en smeten ze op de wagen.

Als het lijk op de laadbak viel, gleed het vanzelf tot achteraan door, want het zink was glad door het vocht dat uit de lijken droop. Hans en Van Lier moesten telkens opzij springen om het niet tegen de kleren te krijgen.

Een luguber bedrijf. Het was nu bijna donker en ze werden belicht door de lampen aan de draad. Onophoudelijk gleden de kadavers over de wagen, waarbovenop de mannen hun gruwelijke dans uitvoerden. Hun handen werden zo glad en smerig, dat ze bijna geen houvast meer aan de lijken hadden. Daarom raakten ze toch hun kleren aan.

(Naar: 'Eindstation... Auschwitz', door E. de Wind — Republiek der Letteren, Amsterdam 1946)

gedeporteerd, terwijl de Duitsers er hier zelfs nog in slaagden een winstje te maken door de Slowaken 500 rijksmark te laten betalen voor elke jood waarvan ze door hun Germaanse beschermers werden verlost.

Kort daarop werden de transporten stopgezet, namelijk toen het lot der joden allengs bekend begon te worden en zowel de Slovaakse bisschoppen als het Vaticaan luide protesten lieten horen. De Duitsers bonden in en ruim twee jaar lang leefden de overgebleven Slovaakse joden in betrekkelijke veiligheid. Toen in 1944 de Duitsers de Slovaakse opstand trachtten te onderdrukken, slaagden vele joden erin te ontsnappen; slechts een paar duizend werden gepakt en weggevoerd. Ook in Kroatië was de marionettenregering aanvankelijk gaarne tot medewerking bereid. Rond een derde van de 21.000 joden werd in augustus en september 1942 gedeporteerd en in de jaren daarna volgden er nog eens 3000. Vele joden werden gered dank zij de verdeling van de staat in een Duitse en een Italiaanse 'invloedssfeer'. De Italiaanse militaire autoriteiten waren tegen de deportaties gekant en stonden de joden toe naar de Italiaanse zone uit te wijken. In het deel van Joegoslavië dat rechtstreeks onder Duits bestuur stond, werd daarentegen de gehele joodse bevolking van 8000 zielen tussen november 1941 en zomer 1942 afgemaakt; eerst werden de mannen gefusilleerd, waarna

de vrouwen en kinderen in de zigeunerwijk van Belgrado met gas werden vermoord.

In West-Europa gingen de Duitsers volgens geraffineerdere methoden te werk. Hoewel deze landen — Noorwegen, Denemarken, Nederland, België en Frankrijk — verslagen waren, dienden de gevoelens van de bevolking toch tot op zekere hoogte te worden ontzien. Gevreesd werd dat al te brutaal optreden de anti-Duitse sentimenten zou aanwakkeren en het verzet in de kaart zou spelen. In Frankrijk bijvoorbeeld, zowel in het bezette gedeelte als in de Vichy-zone, ging deze Duitse vrees hand in hand met de hoop sympathie te winnen voor de oorlog tegen Engeland. Van tijd tot tijd werden de remmen dus even aangezet, maar veel tijd werd niet verloren.

Zodra Eichmanns afgezant zich in december 1940 in bezet Parijs had geïnstalleerd, richtte hij ter voorbereiding van de komende acties een anti-joods propaganda-instituut op en drie grote razzia's in 1941 op (nog alleen) buitenlandse joden vormden de volgende stap. Vervolgens werd het grote verzamelkamp Drancy ingericht, waarna in maart 1942 de eigenlijke deportaties begonnen; zogenaamd als represaille voor Franse verzetsactiviteiten werden 1100 Franse joden naar Auschwitz overgebracht.

In juli 1942 begon de grote jacht op de Parijse joden. Van het totale aantal van 300.000 moesten er in eerste aanleg 25.000 worden op-

Boven: in april 1943 kwamen de wanhopige joden in het getto van Warschau in opstand tegen de nazi's. Veertigduizend van hen werden daarna onmiddellijk vermoord of op transport gesteld naar vernietigingskampen.

Rechtsboven: ook vóór de opstand werden regelmatig joden uit het Warschaugetto per trein naar de 'Vernichtungslager' gebracht. Deze foto dateert uit de zomer van 1942.

Rechtsonder: uit de verschillende getto's in Polen gingen in 1942 tweemaal per week en soms dagelijks grote transporten joden naar de verdelgungskampen.

gepakt, maar slechts de helft werd gegrepen. Voor een deel was dat te danken aan de 'indiscretie' der Franse autoriteiten, maar voor een deel ook aan de gretig aangegrepen mogelijkheid om naar de 'vrije' zone te vluchten. Toch waren in september 1942 ruim 27.000 personen gedeporteerd, waaronder 9000 die door Vichy waren uitgeleverd.

Toen in het voorjaar van 1943 de jodenjacht werd hervat, ondernam Vichy-Frankrijk — ofschoon nu eveneens bezet — enige pogingen om de Franse joden te redden. Het beleid van Pierre Laval, Pétains premier, schijnt erop gericht te zijn geweest (aldus de Frans-joodse historicus Léon Poliakov) 'de (buitenlandse) joden kwijt te raken, maar de Franse

joden in beide zones te beschermen, hoewel men tegelijkertijd bereid bleef hen in de steek te laten in ruil voor belangrijke concessies.' Deze politiek heeft vele duizenden levens gekost. In het jaar dat aan de bevrijding van Parijs voorafging, rolden uit Frankrijk twintig deportatietreinen naar het oosten, en al waren er heel wat onderduikers (*'camouflés'*), toch vonden niet minder dan 90.000 joden uit Frankrijk de dood, hetzij in Polen, hetzij door de talrijke massamoorden die de laatste stadia van de bezetting kenmerkten.

De Nederlandse joden, van wie een aantal reeds in februari en juni 1941 was gedeporteerd, werden systematisch bijeengeveegd in het kamp Westerbork. Hiervandaan vertrok op 15 juli 1942 het eerste transport van 1137 joden naar Auschwitz. In september 1942 waren 15.000 personen gedeporteerd en aan het eind van dat jaar was dit cijfer gestegen tot 38.606, waaraan binnen de eerste drie maanden van 1943 nog eens 12.000 konden worden toegevoegd; onder deze groep vielen 900 geesteszieken en geestelijk onvolwaardige kinderen, afkomstig uit de stichting 'Het Apeldoornse Bos'.

In de maanden mei, juni en juli 1943 werden gemiddeld 2000 mensen per week gedeporteerd naar het verdelingskamp Sobibor; eind juli 1943 werd het totaalcijfer van 82.000 bereikt. Van september tot november 1943 vertrokken circa 10.000 personen naar Auschwitz; in februari en maart 1944 werden 4500 mensen weggevoerd en het laatste transport vertrok op 3 september 1944 naar Auschwitz met 1019 personen. Van een Nederlands-joodse bevolking van 140.000 verloren er meer dan 100.000 het leven.

Om tactische redenen — om verdeeldheid te zaaien tussen de joden onderling — gaven de Duitsers aanvankelijk aan bepaalde groepen een uitzonderingspositie: zo werden het personeel van de Joodsche Raad, arbeiders in belangrijke industrieën, Amsterdamse diamantwerkers en anderen aanvankelijk niet gedeporteerd.

Terwijl Nederland een burgerlijk bestuur had, deelde in België een militair gouvernement de lakens uit en het verschil tussen beide systemen illustreerde het evidente verschil tussen nazi-fanatisme en een betrekkelijk normale, niet-ideologische opvatting. Het is ongetwijfeld mede aan generaal von Falkenhagens invloed te danken — voor zover die zich althans kon doen gelden — dat, terwijl in Nederland het percentage gedeporteerden circa 80 was, het in België omstreeks 50 bedroeg. Van het totaal van 52.000 joden — nadat er zo'n 35.000 naar het zuiden waren uitgeweken — kwamen er circa 25.000 om. In juni 1942 stelde Eichmann het aanvangscijfer op 10.000. Dit was een betrekkelijk bescheiden begin. De eerste slachtoffers zouden, zoals gewoonlijk, buitenlandse joden zijn, die werden 'gerepatriëerd' teneinde in de textielfabrieken van het getto Łódź te werk te worden gesteld. Maar reeds in november 1942 waren 15.000 — zowel buitenlandse als Belgische — joden vanuit het verzamelkamp Mechelen naar het oosten gedeporteerd. In 1943 vertrokken elke twee à drie maanden 1500 tot 1600 joden.

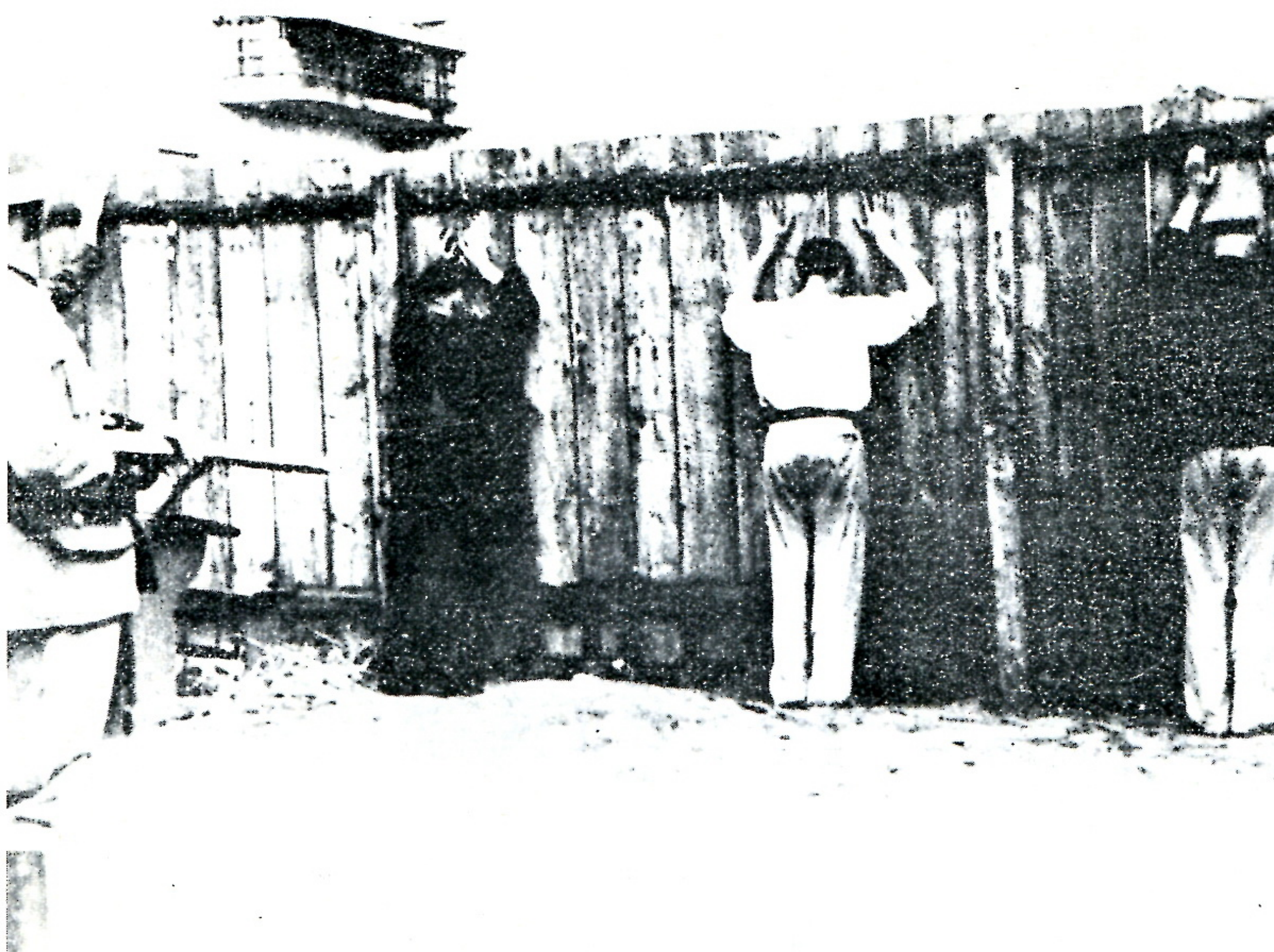
Hulp van niet-joden was met name merkbaar in Denemarken, waar in september 1943 met

Anphoto

Keystone

het deporteren van de joden moest worden begonnen. Lange tijd aarzelden de Duitsers de Denen hard aan te pakken en als gevolg hiervan zag het grootste deel van de Deense joden kans naar Zweden uit te wijken. Slechts 477 personen werden naar Theresienstadt overgebracht. Van de in Noorwegen woonachtige joden werden er in 1942 evenwel 532 naar Auschwitz gedeporteerd, in 1944 steeg dit cijfer tot 770.

In Midden-, Oost- en Zuid-Europa had men uiteraard met heel wat hogere cijfers te maken — waarbij evenwel een uitzondering moet worden gemaakt voor Duitslands belangrijkste bondgenoot, het fascistische Italië. Reeds in 1938 had Mussolini op cynische wijze Hitler aan zich verplicht door het invoeren van rassenwetten; ook had hij toegelaten dat er een gemene propagandaoorlog werd gevoerd tegen de Italiaanse joden. Maar tegen de steeds ergere wreedheden van de Duitsers koesterde men een sterke weerzin en zolang Italië zich een volwaardig lid van de As mocht noemen, heeft geen enkele deportatietrein het land verlaten. Dit gold zowel voor het eigen territorium als voor de door Italiaanse troepen bezette zones van Frankrijk, Joegoslavië en Griekenland. In deze landen werden, althans een tijdlang, vele joden in de gelegenheid gesteld aan de dood te ontsnappen, dank zij de weigering van het Italiaanse leger ook maar iets met de jodenvervolgving te maken te hebben.

Na de wapenstilstand van 1943, toen de Duitsers in Italië de macht overnamen, kwam hier uiteraard verandering in. Nu werden Eichmanns richtlijnen ook hier in daden omgezet, en niettegenstaande de solidariteit van het Italiaanse volk en een groeiend verzet, werden vele duizenden joden opgepakt en gedeporteerd. In Rome werden de 8000 aldaar woonachtige joden bijtijds gewaarschuwd en voor een groot deel in kloosters ondergebracht, met het resultaat dat er in oktober 1943 nog geen duizend werden gearresteerd en niet meer dan 615 in Auschwitz belandden. Soortgelijk in bepaalde opzichten, maar wel wat dramatischer, waren de gebeurtenissen in Hongarije, dat eveneens lange tijd een ruime mate van onafhankelijkheid behield. Ook hier konden de naar dit land gevluchte joden zich betrekkelijk veilig voelen te midden van hun 700.000 broeders, die weliswaar in benarde omstandigheden moesten leven, maar althans niet in onmiddellijk lijfsgevaar verkeerden. De geannexeerde gebieden daarentegen waren het toneel geworden van gru-

Boven: lang voor in Oost-Europa de Endlösungsmachinerie op gang kwam, waren al vele duizenden joden gefusilleerd door de speciale 'Einsatzkommandos' van de SS.

Midden: miljoenen Europese joden gingen in de periode van het nazi-bewind de lange weg, die tenslotte leidde naar de dood.

Links: in de meeste kampen werden de joden na aankomst geselecteerd. Wie niet werken kon, werd meteen verwezen naar de gaskamer.

Rechts: een beeld van een van de vele massa-executies die tot in 1942 op talloze plaatsen in Oost-Europa plaatsvonden.

Stéphane Richter

Süddeutscher Verlag

welijke acties: uit de Karpathen-Oekraïne werden in augustus 1941 17.000 joden naar Polen gedeporteerd; 1500 joden uit het Joegoslavische Banaat werden in januari 1942 afgeslacht. Maar Hongarije was op dit moment nog krachtig genoeg om de attachering van een Duitse *Judenberater* van de hand te wijzen en Horthy, het staatshoofd, kon het zich permitteren Hitler te laten weten dat hij niet van zins was de joden, die inmiddels van vrijwel alle middelen van bestaan waren beroofd, 'dood te slaan'.

In maart 1944 veranderden de zaken echter, toen Hongarije, al lang de oorlog moe, met de gedachte ging spelen tot een vergelijk te komen met de onweerstaanbaar oprukkende Sowjets. De Duitsers vielen het land binnen en drongen de bejaarde Horthy een nazi-gezind kabinet op, dat als voornaamste taak de 'oplossing van het joodse vraagstuk' kreeg toebedeeld. Zoals gebruikelijk werd begonnen met de recentelijk — uit Slowakije en Joegoslavië — geïmmigreerde joden en met de joden in de oostelijke provincies. Binnen zes weken, tussen 15 mei en 30 juni 1944, werden niet minder dan 380.000 personen weggevoerd, de meesten rechtstreeks naar Auschwitz. Anders werd opgetreden tegen de door en door 'gemagyariseerde' joden in Boedapest en West-Hongarije, onder wie zich vele christenen bevonden. Hun deportatie was al vastgesteld op eind juni, toen Horthy er onverwachts tegen in verzet kwam, steunend op protesten uit het Vaticaan en uit Washington (kenbaar gemaakt via de Zwitserse legatie), alsmede op Zweedse voorstellen tot hulpverlening in verband met evacuatie.

Gunstig voor Horthy's actie was het feit dat in diezelfde tijd, terwijl de gedeporteerden Auschwitz binnenstroomden, Eichmann met de geallieerden probeerde te onderhandelen over de 'verkoop' van joden. Een joodse functionaris, Joel Brand, werd als onderhandelaar in deze bizarre affaire naar Turkije en vandaar naar Palestina gezonden. Eerst wilden de nazi's de Hongaarse joden ruilen tegen 10.000 zware vrachtauto's, vervolgens boden ze er 100.000 aan in ruil voor 5 miljoen Zwitserse franken en het laatste bod was 30.000 joden voor 200 dollar per stuk. Al deze voorstellen werden door de geallieerden afgewezen; men zag er slechts chantagepogingen van de nazi's in.

Toch leek het er nog op dat de joden van Boedapest gespaard zouden blijven, totdat in oktober 1944, na een mislukte vredespoging, Horthy's regime door de Duitsers werd weggevaagd. De 'Pijlkruisers' (Hongaarse nazi's) die nu aan de macht kwamen, organiseerden onmiddellijk massaslachtingen die aan verscheidene duizenden joden het leven kostten. De Russische opmars maakte verdere deportaties echter onmogelijk. De laatste Hongaarse slachtoffers vielen onder de 30.000 joden die gedwongen werden te voet van Boedapest naar Wenen te gaan.

In tegenstelling tot Hongarije werd het naburige Roemenië niet door de Duitsers bezet, maar voor de 700.000 joden in dat land was dat geen voordeel. Al begin 1941 werden in pogroms te Boekarest, Iasi, Constanta en Ploiesti tienduizenden afgeslachten, en eind 1941 werden circa 300.000 personen naar 'Transnistrië' gedeporteerd, het deel van Rus-

land tussen Dnjestr en Bug dat door het Roemeense leger was bezet. Van deze mensen waren er in 1943 nog maar 55.000 in leven. Hier was geen sprake van een Duitse 'oplossing van het joodse vraagstuk', maar van een Roemeense verdelgingsmethode door middel van verwaarlozing, uithongering en epidemieën, plus een ellendig klimaat en nu en dan bezoek van Himmlers *Einsatzgruppen*. De Duitsers hadden overigens maar weinig op met de slordige manier waarop deportaties werden uitgevoerd en Eichmann bood gediensig zijn hulp aan. Maar de Roemeense *Führer*, maarschalk Antonescu, had er geen oren naar en de gaskamers kregen dus geen Roemeense joden te verwerken. Ongeveer 300.000 van

beurde was dat 25.000 joden uit Sofia naar het platteland werden overgebracht.

In Griekenland traden de Duitsers des te harder op. Hier concentreerden zij hun aandacht op Saloniki, waar twee derde van Griekenlands joden woonden. Er werden drie getto's ingericht, en toen Eichmanns afgezant in februari 1943 arriveerde, was de organisatie zo efficiënt opgezet en had men met zo weinig verzet van de sluw misleide joden te maken, dat er maar een paar weken voor nodig waren om Saloniki zo goed als *judenrein* te maken. Eind maart 1943 waren er 13.435 joden weggevoerd, de meesten naar Auschwitz; binnen zes weken volgden 30.000 anderen en de laatste lading — 1800 personen — ging

Süddeutscher Verlag

hen overleefden in alle ellende de oorlog. In Bulgarije verging het de joden beter. Van Duitslands satellieten was dit land het enige dat geen van zijn joodse burgers deporteerde. In februari 1943 kreeg Eichmanns zetbaas in Sofia van de Bulgaarse 'Gevolmachtigde voor Joodse Zaken' de belofte los, dat er een eerste groep van 20.000 joden zou worden gedeporteerd 'om wier terugkeer onder generlei omstandigheden zou worden verzocht'. In maart 1943 werden uit de van Griekenland en Joegoslavië afgenomen provincies Thracië en Macedonië circa 12.000 joden gedeporteerd. De Duitsers eisten ook de deportatie van Bulgarijes eigen joden, maar die eis lokte spontane demonstraties uit. Het enige dat er ge-

in augustus de vernietiging tegemoet. Ongeveer 2000 mensen ontkwamen naar Athene, waar zich reeds 5000 joden bevonden. Hier was een goede ondergrondse organisatie; slechts twee transporten — 1500 mensen — verlieten (pas in april 1944) de hoofdstad. In totaal werden rond 60.000 Griekse joden vermoord. Een aantal werd gered, dank zij de interventie van de Spaanse regering, op grond van de omstandigheid dat de (Sefardische) voorouders van de joden van Saloniki in de vijftiende eeuw uit Spanje waren verbannen; reeds lang voor Franco's komst had de Spaanse regering Spaanse paspoorten aangeboden aan degenen die van een dergelijke protectie gebruik wilden maken.

In februari 1944 werd een groep van 367 van deze gelukkigen in staat gesteld naar Palestina te gaan.

Bijna alle transporten bewogen zich richting Polen. De getto's aldaar, in de periode voorafgaande aan de *Endlösung* volgepakt met mensen, werden geleidelijk 'aufgelöst'. Uit verschillende getto's waren tweemaal per week (en soms zelfs dagelijks) transporten van gemiddeld 5000 joden naar de dodenkampen gerold. Hoewel Łódź, met zijn belangrijke textielindustrie, bleef bestaan tot 1944 (toen de 70.000 overlevenden naar Auschwitz werden overgebracht) werd Warschau, sinds juli 1942 al geleidelijk in omvang afgenomen, in april 1943 opgedoekt na een wanhopige op-

stand, die de meest spectaculaire (ofschoon niet de enige) gewapende actie van het joodse verzet is geweest.

Degenen die niet eerst naar een getto werden overgebracht, gingen meteen naar de verdelingskampen.

'In het algemeen', aldus Poliakov, 'hingen de transportcijfers af van de mate van efficiency waarmee de deportatiemachine draaide. In bepaalde perioden kwam het voor dat de stroom gedeporteerden zo groot was, dat hele zendingen slachtoffers ongeselecteerd de gaskamers in gingen, aangezien men ze nergens kon bergen. Een maximum van 12.000 tot 15.000 per dag werd in mei/juni 1944 in Auschwitz bereikt tijdens de deportatie van

de Hongaarse joden. De vier crematoria konden het niet meer bolwerken en bovendien ging de toestand van de ovens achteruit, zodat men zijn toevlucht nam tot het oprichten van enorme brandstapels in de open lucht. Tijdens deze laatste periode, op een avond in augustus 1944, werden 4000 zigeuners vergast, de laatste overlevenden van Auschwitz' zigeunerbevolking; dit is het enige voorbeeld van een massale verdelging van niet-joden.' De slachtingen werden in oktober 1944 beëindigd. Een aantal joden is aan uitroeiing ontsnapt, bijvoorbeeld door onder te duiken of naar de Sowjetunie uit te wijken. Anderzijds gingen velen te gronde, hetzij nog voordat ze door de raderen van de verdelingsmachine konden worden gegrepen, hetzij in de onbeschrijflijke chaos die op de 'evacuatie' van de kampen volgde, met name van Auschwitz in januari 1945 — nu westwaarts voor de naderende Russen uit.

In deze ware volksverhuizing bewogen zich grote horden ongelukkigen in westelijke richting die in kamptaal 'muzelmannen' werden genoemd — wandelende geraamten, gehuld in dekenflarden. In een aantal Duitse concentratiekampen doken massa's van deze deerniswekkende figuren op, met name in Bergen-Belsen, dat oorspronkelijk een 'doorgangskamp' voor zogenaamde *Austauschjuden* was geweest, die de nazi's hoopten te kunnen inruilen tegen geïnterneerde Duitsers in de Verenigde Staten of Latijns-Amerika. Het aantal van deze 'ruil-joden' was betrekkelijk gering, maar in maart 1945 was het kamp zo overbevolkt geraakt met 42.000 'muzelmannen', dat er een vlektyfusepidemie uitbrak die een tol eiste van 250 tot 300 doden per dag.

Dit was het eerste beeld dat de westelijke geallieerden van de gruwelkampen te zien kregen en het woord Belsen is nog altijd een huiveringwekkend symbool van de door de nazi's gepleegde wandaden. Maar in feite was Bergen-Belsen maar een vage afspiegeling van de onnoemelijke verschrikkingen die zich in het oosten hebben afgespeeld, van een slachtpartij die in haar meedogenloze opzet, pseudowetenschappelijke planning en systematische uitvoering — nog helemaal afgezien van haar omvang — in de historie van het mensdom haar weerga niet kent.

In Auschwitz en in de meeste andere vernietigingskampen arriveerden wekelijks duizenden joden, van wie alleen de sterksten gespaard bleven van een onmiddellijke dood.

SIGARETTEN EN ZELFMOORD

Sigaretten zijn nog een zeldzaamheid. Onder de weinigen die nog roken zijn de barakleiders. Zij beginnen reeds 's morgens vroeg en gaan met kakkineus air door de barak. Men vraagt zich af hoe deze heren en vrouwen aan sigaretten komen. Voor sigaretten kan men nog altijd veel gedaan krijgen: zij zijn een van de weinige courante betalingsmiddelen of steekpenningen. Iedereen verzamelt zijn eigen sigarette-

peukjes, (zo het kan ook die van anderen). Wie tien sigaretten heeft gerookt — het jongste grapje — maakt van de overgebleven peukjes drie nieuwe sigaretten. Hij houdt een peukje over. Van de drie nieuwe sigaretten houdt hij drie peukjes over, samen vier. Van deze peukjes heeft hij er drie nodig voor een nieuwe sigaret. Daarvan houdt hij weer een peukje over, samen twee. Hij komt één peukje te kort voor een nieuwe sigaret. Dit leent hij van een vriend. Hij draait van de drie peukjes weer een sigaret, en als deze op is, geeft hij het peukje dat over-

blijft, met heel veel dank terug aan zijn vriend... Vannacht heeft een vijfenzestigjarige vrouw in mijn barak zelfmoord gepleegd: haar 'Antrag' voor Theresienstadt was afgewezen, zodat zij op transport moest. Haar dochter had zich bereid verklaard vrijwillig met haar mee te gaan. Zij heeft haar dochter deze opoffering willen besparen.

(Uit: 'In depot', dagboek uit Westerbork van Philip Mechanicus, ingeleid door prof. J. Presser. Uitg. Polak en van Genneep)

DE HOUDING VAN DE GEALLIEERDEN

GEEN HULP VAN BUITEN

MR. ABEL HERZBERG

'De volken kwamen niet tussenbeide. De wereld heeft alleen maar toegekeken bij de uitroeiing van de joden in Europa. Zij heeft in volslagen passiviteit volhard. Zij heeft nauwelijks geprotesteerd. Zij heeft de slachtoffers van alle hulp verstoken gelaten. Zij heeft deze hulp zelfs gesaboteerd.'

Dit zijn de klachten over de houding van de vrije wereld, met name over die van de geallieerden en dan in het bijzonder van de Verenigde Staten, die telkens weer opklinken uit de geschriften welke zijn nagelaten door enige schrijvers onder de omgekomen joden.

Deze klachten zijn algemeen. Ze geven de bittere gevoelens van totale vereenzaming weer, waarmee de miljoenen door Adolf Hitler verdoemden de dood zijn ingegaan. Zijn die klachten gerechtvaardigd? Uit reeksen van voorbeelden blijkt dat de beschuldiging van apathie nog veel te zwak is. In talrijke verantwoordelijke kringen heeft een innerlijke weerstand bestaan tegen het verlenen van hulp aan de vervolgd; een weerstand die zich deed gelden, zodra er op de betrokkenen een beroep werd gedaan. En dat was niet alleen tijdens, maar ook reeds geruime tijd vóór de oorlog het geval.

In de periode waarin Duitsland nog bereid was zich via emigratie te ontdoen van zijn joods bevolkingsdeel en er van Duitse zijde zelfs sterke aandrang in deze richting werd uitgeoefend, bleef de bereidheid om emigranten op te nemen even beperkt als tevoren — voor zover ze al aanwezig was. In de eerste drie jaar van het nazi-regime hebben de Ver-

'... De levenden ter waarschuwing.' Gezien de houding van de vrije wereld in de Tweede Wereldoorlog, een zeer zinnige tekst op dit monument bij het voormalige kamp Dachau.

Popper Photo

enigde Staten slechts 11.000 joodse vluchtelingen toegelaten, hoewel de toen geldende quota een immigratie toelieten van 450.000 vreemdelingen en deze quota nog niet voor de helft waren uitgeput. De consuls van dit rijkste land ter wereld gingen eenvoudig door met een letterlijke toepassing van hun instructies — en die bepaalden dat in *God's own country* geen immigrant werd toegelaten zonder certificaat dat overeenkwam met een bewijs van goed zedelijk gedrag. Maar hoe ter wereld kon een verguisde en van alle denkbare misdaden beschuldigde Duitse of Oostenrijkse jood van de plaatselijke politie zo'n bewijs krijgen? Ook was er de eis dat er voldoende waarborgen moesten zijn tegen het gevaar dat degenen die om een visum vroegen, straks ten laste van de Amerikaanse gemeenschap zouden komen.

Ook de gastvrijheid van de Amerikaanse bevolking was allesbehalve imponerend. Begin 1939 werd in de Verenigde Staten een opiniepeiling gehouden over de jodenvervolg in Duitsland. Vierennegentig procent van de Amerikaanse bevolking wees die af. Maar toen haar een paar maanden later gevraagd werd hoe ze dacht over een verruiming van de bestaande immigratiequota, antwoordde niet minder dan drieëntachtig procent dat ze daar niets van hebben moest.

De verontwaardiging die ontstond na de berichten over de terreur en de pogroms in Oostenrijk, in het voorjaar van 1938, liet een voortzetting van de passieve houding van de Amerikaanse regering niet langer toe. Roosevelt nodigde daarom drieëndertig landen uit voor een conferentie in Evian-les-Bains om er te komen praten over de mogelijkheid van gezamenlijke maatregelen teneinde de vervolgd op te vangen. Tegelijkertijd echter

WIJ KUNNEN NIETS DOEN

Op maandag 19 april 1943 werd de conferentie van Bermuda geopend. Die dag schreef de 'New York Times' in een hoofdartikel dat de conferentie belangrijk was, 'zowel als het symbool van toekomstig overleg tussen de Verenigde Naties als omdat hier een eerste poging wordt gedaan door internationale samenwerking iets te verzachten van het afschuwelijke leed dat sinds het begin van de oorlog door Hitlers verdelgingscampagne is veroorzaakt.

Vanuit beide gezichtshoeken is wat hier gebeurt nog meelijwekkend weinig... terwijl men toch zou zeggen dat zelfs in het kader van de oorlogvoering en misschien zelfs ter bevordering ervan methoden kunnen worden gevonden die verder gaan dan de lapmiddelen die er schijnbaar meer op zijn gericht het geweten van onwillige redders te sussen dan om de slachtoffers hulp te bieden.'

(...) Slechts de teksten van de openingsspeeches, uitgesproken door de heren Law en Dodds, werden voor de pers vrijgegeven. Over

de rest van het gesprokene zweeg men angstvallig, maar de inleidingen van Law en Dodds waren al voldoende om schrik en verbijstering te zaaien. Volgens Law vormde de militaire overwinning de enige reële oplossing voor het vluchtelingenprobleem en moest men de vervolgd 'niet vleien met de ijdele hoop dat hun hulp zal worden geboden terwijl wij in werkelijkheid niets voor hen kunnen doen.'

(Uit: 'Terwijl de zes miljoen stierven', door Arthur D. Morse — Zomer & Keuning, Wageningen 1968)

liet hij weten dat er aan de bestaande Amerikaanse quota niet getornd kon worden.

Het plan voor de conferentie werd toegejuicht en de verwachtingen omtrent de resultaten ervan waren hooggespannen. Maar het is de vraag of het niet in de eerste plaats Roosevelts bedoeling is geweest diegenen de wind uit de zeilen te nemen die van de Verenigde Staten een liberalere immigratiepolitiek verlangden. De conferentie liep in elk geval op een mislukking uit. Ze werd op 6 juli 1938 geopend, maar al spoedig bleek dat geen van de tweëndertig vertegenwoordigde landen (Italië had verstek laten gaan) gesteld was op jodenimmigratie. Australië, dat door zijn schaarse bevolking over enorme mogelijkheden beschikte, verklaarde dat het geen rassenprobleem kende en niet van plan was er een te importeren. Het Britse Imperium moest tot zijn spijt meedelen dat het nergens beschikte over een gebied dat geschikt was voor de vestiging van grote aantallen joden. Hetgeen domweg onwaar was: Palestina, in die tijd nog een Brits mandaatgebied, schréuwde om mensen en er waren voldoende technische en financiële middelen om hen daar een bestaan te laten opbouwen. Maar joodse emigratie naar Palestina was op de conferentie een onderwerp dat taboe was. Er mocht zelfs niet op worden gezinspeeld, omdat de Arabieren er zich met hand en tand tegen verzetten, zodat het de vraag is of zij werkelijk zo onschuldig moeten worden geacht — zij het dan indirect — aan de catastrofe, die later zes miljoen slachtoffers zou eisen.

Het kan niet worden ontkend dat Groot-Britannië zelf al vele duizenden vluchtelingen had opgenomen, evenals Frankrijk en andere Westeuropese landen. Niet zonder enig recht konden deze landen dus beweren dat zij hun bijdrage aan de oplossing van het probleem reeds hadden geleverd. Nederland, dat al 25.000 vluchtelingen had toegelaten, en Denemarken, dat evenmin in gastvrijheid was te kort geschoten, verklaarden zich nochtans bereid nog meer verblijfplaatsen voor de vervolgdens beschikbaar te stellen, zij het dan tijdelijk. De klachten over de Nederlandse immigratiepolitiek moeten dan ook — als we haar vergelijken met die van andere landen — als onbillijk worden afgewezen.

Canada heeft later, bij monde van zijn zaakgelastigde in Londen, ronduit toegegeven dat het in principe geen joden en kleurlingen toeliet en zich ook in zijn immigratiepolitiek aan dit rassencriterium hield. Dat was in 1942, toen het erom ging mensen van de dood te redden. Suriname en Curaçao, het eerste gebied tot 1942, het tweede bij voortduring, hebben zelfs geen Nederlandse joden willen toelaten.

Hitler en zijn kornuiten verheugden zich over de mislukking van Evian en legden het gebrek aan sympathie dat de joden in de vrije wereld ontmoetten uit als een rechtvaardiging van hun uitroeiingspolitiek. Een nog veel groter fiasco dan Evian werd een in april 1943 in Bermuda gehouden conferentie tussen vertegenwoordigers van de Verenigde Staten en Engeland. Op die bijeenkomst is nagenoeg niets bereikt dat het lot van de joden in Europa kon verzachten; kón ook niets worden be-

reikt, omdat de instructies die de gedelegeerden hadden meegekregen in hoofdzaak, zo niet geheel, betrekking hadden op maatregelen die *niet* genomen mochten worden. Jaren later heeft de Britse delegatieleider deze conferentie dan ook gekwalificeerd als 'een strijd om onszelf te rechtvaardigen, een façade voor passiviteit.'

Andere demonstraties ten gunste van de vervolgdens kan men niet veel hoger aanslaan. Wat bijvoorbeeld te zeggen van de verklaring die ondanks sterk verzet van vele ambtenaren op 17 november 1942 werd uitgegeven door de drie grote mogendheden, het Franse Nationale Comité en alle regeringen in ballingschap te Londen en waarin scherp stelling werd genomen tegen Hitlers maatregelen tot uitroeiing van de joden? En wat van de ongebruikelijke twee minuten stilte die door het Britse parlement in acht werden genomen ten teken van rouw? De berichten hierover drongen wel tot de bezette gebieden van Europa door en de rampzaligen die met gepakte rugzakken gereed stonden om te worden gedeporteerd, bleven er niet onkundig van. Zij begrepen de humanitaire bedoelingen van deze demonstratie heel goed, maar het uitblijven van iedere concrete maatregel om in hun lot verbetering te brengen, heeft hun teleurstelling en verbittering alleen maar vergroot. Dat uitblijven is — afgezien van de onverschilligheid waardoor het werd ingegeven, van de hier en daar ongetwijfeld aanwezige sympathie voor het antisemitisme en ook van overwegingen van rechtstreeks eigenbelang waarmee men rekening moest houden, zoals bijvoorbeeld binnenlandse werkloosheid — onder meer verdedigd met de stelling dat ieder actief ingrijpen ten behoeve van de joden ten koste zou gaan van de oorlogsspanning. Dit argument kan uiteraard geen dienst doen ter rechtvaardiging van de apathie in de jaren voor de oorlog en maakt ook weinig indruk als men kennis neemt van de reddingsmogelijkheden die er tijdens de oorlog zijn geweest en die op het gunstige verloop van de krijgshandelingen geen of nauwelijks invloed zouden hebben gehad.

In april 1943 bijvoorbeeld was het neutrale Zweden (dat notabene al 35.000 vluchtelingen herbergde) bereid met Duitsland te onderhandelen over de vrijlating van 20.000 joodse kinderen en hen tot het einde van de oorlog een onderkomen te verschaffen. Voorwaarde was alleen dat Engeland en de Verenigde Staten in de kosten zouden bijdragen en de kinderen daarna een vaste woonplaats zouden waarborgen in Palestina of elders. Acht maanden lang heeft het *State Department* dit plan 'bestudeerd', dat wil zeggen gesaboteerd en geblokkeerd, onder andere door het opwerpen van financiële bezwaren — hoewel men heel goed wist dat joodse organisaties de benodigde gelden met alle liefde ter beschikking wilden stellen. In die acht maanden verslechterden de diplomatieke betrekkingen tussen Zweden en Duitsland dusdanig dat aan het eind ervan onderhandelingen niet langer mogelijk waren. De moord op 20.000 kinderen heeft er niet onder geleden...

Deze afwijzende houding, die innerlijke afkeer tegen hulp aan verre slachtoffers is niet zo moeilijk te verklaren (wat heel iets anders

is dan billijken). Ieder had zijn eigen, waarlijk niet geringe zorgen; ieder zijn eigen verwachtingen; ieder snakte op zijn manier naar een eigen, veilige toekomst. Onder zulke omstandigheden is er in de geest van de mens blijkbaar weinig ruimte voor begrip voor de problemen van anderen en wordt ieder beroep daarop als hinderlijk ervaren.

Wil men andere voorbeelden? Fondsen die de ondergrondse in Frankrijk dringend nodig had, werden veel te laat en in te geringe mate verzonden. De kans om duizenden mensen, met name kinderen, over de grens met Spanje te smokkelen of hen te laten onderduiken, is daardoor zo niet geheel dan toch voor het grootste deel verloren gegaan. Een actie tot redding van 70.000 Roemeense joden lag binnen het bereik van de mogelijkheden, maar werd afgeremd. Uit een Duitse nota van juli 1943 is bekend dat Duitsland niet onwelwillend stond tegenover het denkbeeld 30.000 tot 50.000 joden met steun van de geallieerde staten vrij te geven voor emigratie, mits ze niet naar Palestina zouden gaan. Uit een andere nota, van oktober 1943, blijkt dat de Duitsers bereid waren in te gaan op een verzoek van Engeland dat ze door bemiddeling van de Zwitserse regering hadden ontvangen en waarin toestemming werd gevraagd voor de uitreis van 5000 joodse kinderen, alweer onder uitsluiting van Palestina als emigratieland. Van dit alles is niets terechtgekomen.

Na januari 1944 trad er een kentering in de situatie in. President Roosevelt had in die maand eindelijk een *War Refugee Board* (regeringscommissie voor vluchtelingen zaken) ingesteld. De tegenstand die er bestond, vooral onder ambtenaren van het *State Department*, maar ook bij menige consul, werd er niet minder om, maar de commissie was zich van de importantie van haar taak bewust en zette door. Het is aan haar te danken dat er toch nog duizenden mannen, vrouwen en kinderen werden gered en dat voorzien werd in het onderhoud van vele andere duizenden. In augustus 1944 werden 200 joden uit Bergen-Belsen en een aantal uit Vittel uitgewisseld tegen geïnterneerde Duitsers in Palestina. De groeiende angst van sommige Duitsers voor wat komen ging, heeft ertoe bijgedragen dat in januari en februari 1945 groepen gevangenen van dubbele nationaliteit en houders van paspoorten van Zuid Amerikaanse staten (veelal werden deze door de betreffende consuls op eigen gezag afgegeven; ze waren dus eigenlijk vals) op transport naar de vrijheid zijn gesteld.

Onze conclusie kan moeilijk erg opwekkend zijn. Toen men aan geallieerde zijde zover was dat er enige ruimte kwam om wat minder egocentrisch te denken, althans te handelen, was verreweg het grootste deel van de zes miljoen slachtoffers al gevallen. De brand is niet bestreden; het vuur heeft men laten woeden, alleen enkele smeulende puinhopen heeft men geblust. Voor zover ze al bestaat, vormt de humaniteit onder de volken blijkbaar een te zwakke en vooral te trage stimulans voor een daarop aansluitend politiek gedrag — zeker als het moet worden aangewend ten bate van een verre en vreemde minderheidsgroep, waarvan het levenslot en de risico's zo uitzonderlijk zijn dan men deze nooit zelf hoeft te vrezen.